

Verschijnt
tweemaandelijks

april
1978

MASSA COMMUNICATIE

VI/2

1978

Inhoud nr. 2, jaargang 6, 1978

Dr. K. E. Rosengren

Vertekening in het nieuws: methoden en begrippen (p. 37)

Drs. J. Greven

Korte geschiedschrijving van de kerkelijke omroep in Nederland (p. 48)

Onderzoeksverslag

TV als middel tot behoeftenbevrediging (p. 57)

Boekbesprekingen (p. 70)

MASSACOMMUNICATIE

wordt uitgegeven door de

STICHTING ONDERZOEK MASSACOMMUNICATIE (SOM)

---

onder redactie van:

prof. dr. E. de Bens (Brussel), dr. E. Diemer (Amsterdam),
prof. dr. G. Fauconnier (Leuven), drs. P. M. Hendriksen (Hilversum)*,
dr. H. van den Heuvel (Voorburg)*, prof. dr. P. Kluyskens (Gent),
prof. dr. G. van Parys (Gent)*, drs. H. J. Smets (Hilversum),
dr. J. G. Stappers (Nijmegen)*, drs. F. Wermer (Utrecht),
drs. J. Wieten (Amsterdam), drs. C. J. van Woerkum (Wageningen)

* leden werkredactie

---

sekretariaat:

A. D. Reijnders,
postbus 258, 6500 AG Nijmegen, tel. 080-512372

---

administratie en druk:

Drukkerij-Uitgeverij H. Gianotten bv
Bredaseweg 61 Tilburg, tel. 013-423036, giro 1085553
Opgave van nieuwe abonnementen en adreswijzigingen uitsluitend te
richten aan dit adres

---

abbonementen:

gewoon abonnement : f 36,50 (Bfrs. 515)
buitenland : f 51,—
studentenabonnement : f 22,50 (Bfrs. 315)
los nummer : f 7,50 (Bfrs. 110)

---

advertenties:

Over advertenties neme men contact op met het sekretariaat
prijzen: 1/1 pag.: f 250,—; 1/2 pag. f 135,—; drukspiegel $10^3/4 \times 18^3/4$ cm.
korting bij herhaalde plaatsing

VERTEKENING IN HET NIEUWS: METHODEN EN BEGRIPPEN *

I

Het nieuws dat in de Zweedse media wordt aangeboden is misschien meer onderzocht dan de nieuwsvoorziening in welk ander land ook. De resultaten van de vele onderzoeken zijn in de regel als geruststellend beschouwd, in het bijzonder voor wat betreft de Zweedse radio en televisie (S.R.). Met weinig uitzonderingen - zoals de beruchte Barsebäck Paniek, die geen paniek was, (26) - is over het geheel genomen het nieuws van S.R. waarheidsgetrouw, relevant, evenwichtig en neutraal gebleken. (Deze vier eigenschappen zijn vaak genoemd als overeen te komen met de eisen aan S.R., zoals deze door de Zweedse samenleving naar voren worden gebracht en geformuleerd zijn in wetten en overeenkomsten. Zij worden verklaard en besproken in, bijvoorbeeld, 10, 11, 29, 30). De meeste van deze onderzoeken zijn uitgevoerd door Prof. Jörgen Westerstahl en zijn groep op de afdeling politieke wetenschap, universiteit van Gothenburg.

(cf. 29, 30, 31). Zij vertegenwoordigen een aanhoudende, indrukwekkende en waarschijnlijk unieke inspanning om "objectiviteit te meten" (29) bij de nieuwsvoorziening. Maar zij hebben één zwakke plek gemeen. De "objectiviteit" van S.R. is gemeten door vergelijking met andere media. Als men merkte, dat S.R. het gemiddelde vertegenwoordigde, dan was alles in orde. Door de jaren heen heeft men van tijd tot tijd ontevredenheid over deze methodologie geuit; vergelijking tussen de media is niet voldoende, beweerde men. De werkelijkheid - voor zover we die kennen - moet ook in acht worden genomen. Op mogelijke "vertekening" in de werkelijkheid moet op de een of andere wijze worden toegezien. Toen in 1976 Westerstahl zijn jongste rapport publiceerde omtrent de verslaggeving van de Portugese revolutie door S.R. (31), laaiden de discussies opnieuw op. Een buitenlandse correspondent van het grootste Zweedse kwaliteitsdagblad, de heer Sven Öste van de *Dagens Nyheter*, uitte de kritiek met journalistieke verve:

"Wat zou er gebeurd zijn. . . als in 1965 dezelfde techniek zou zijn toegepast op de verslaggeving met betrekking tot Vietnam via de Amerikaanse radio en t.v.? . . . Safer. . . een van de weinigen die door de propaganda-rookgordijnen heen keek. . . Safer zou op de brandstapel zijn verbrand". (17).

De kritiek jegens de methodiek van Westerstahl, evenwel, werd gehinderd doordat men niet in staat was enig realistisch alternatief aan te bieden. Geleidelijk aan echter heeft zich zo'n alternatief ontwikkeld. De bestudering van de nieuwsverslaggeving, zo is gesuggereerd, moet worden beschouwd als de bestudering van een relatie: de relatie tussen de werkelijkheid (voor zover deze

* Niet geautoriseerde vertaling uit het engels.

bekend is) en het beeld van de werkelijkheid zoals dat door de nieuwsmedia wordt geboden. Vergelijking tussen de media zal natuurlijk altijd noodzakelijk zijn, maar er moet ook acht worden geslagen op de werkelijkheid. Zo'n perspectief is zowel noodzakelijk als vruchtbaar, maar de zaak wordt er niet eenvoudiger door. Bijvoorbeeld, het vooronderstelt twee stel gegevens - gegevens omtrent de werkelijkheid en gegevens omtrent het beeld van de media van de werkelijkheid - die, ideaal gezien, onafhankelijk van elkaar moeten staan in die zin dat zij niet uit dezelfde bron moeten voortkomen. Gegevens omtrent het beeld van de media komen per definitie uit de media; zij zijn intra-media gegevens. Dientengevolge moeten gegevens omtrent de bekende werkelijkheid zoveel mogelijk gehaald worden uit bronnen die buiten de media liggen; zij moeten extra-media gegevens zijn (20, 22, 12).

Het onderscheid intra/extra-media gegevens zou vanuit verscheidene gezichtshoeken besproken kunnen worden, zowel filosofisch als technisch (23). Een technisch probleem is echter overheersend: zuivere extra-media gegevens zouden wel eens zeer moeilijk verkrijgbaar kunnen zijn. Door de jaren heen zijn er verscheidene oplossingen voor dit grondprobleem naar voren gebracht. Extra-media gegevens van zeer uiteenlopende aard zijn gebruikt, en zullen misschien in de toekomst gebruikt worden. Zo kan men bijvoorbeeld onbetwistbare historische feiten gebruiken, zoals Walter Lippman 57 jaar geleden deed met betrekking tot de Russische Revolutie en zoals Lewis 17 jaar geleden deed ten aanzien van de Cubaanse Revolutie (16, 14). Men kan contact opnemen met mensen die in het nieuws verschijnen (2, 4, 27).

Men kan gebruik maken van geposteerde waarnemers (9, 13), foto's (15), authentieke documenten (24), witboeken (28), onderzoeken die oorspronkelijk met een andere bedoeling zijn opgezet (18), of speciaal voor dit doel uitgevoerd (26). Men kan een beroep doen op de ambtelijke statistieken (21).

Maar dan nog zijn er gevallen, waar geen kant-en-klare extra-media gegevens voorhanden zijn. Dan moet men zijn toevlucht zoeken tot een andere oplossing. De onderzoeker moet zelf een lijst samenstellen van relevante gebeurtenissen en omstandigheden en hij moet deze lijst tot een basis maken voor zijn onderzoeken. Deze lijsten kunnen vaak worden samengesteld aan de hand van kalenders enz., zoals bijvoorbeeld *"Keesing's Contemporary Archives"*. Op dat moment zijn we natuurlijk niet langer bezig met zuivere extra-media gegevens, want heel vaak is de inhoud van dergelijke kronieken gebaseerd op massa-media.

In deze gevallen komt er een ander onderscheid naar voren: het onderscheid tussen gebeurtenis-gerichte studies en verslag-gerichte studies.

In de gebeurtenis-gerichte studies worden de gebeurtenissen bestudeerd met betrekking tot de hoeveelheid en soort verslaggeving die zij verkrijgen in de nieuwsmedia. ("Hoeveel van deze 200 verklaringen kwamen in het nieuws?")

In verslaggerichte studies wordt verslaggeving bestudeerd met betrekking tot welk soort gebeurtenissen wordt gerapporteerd. ("Hoeveel van deze 200 verklaringen, werden afgelegd door Sociaal Democraten?"). De meeste studies van de nieuwsvoorziening zijn verslag-gericht geweest. In dergelijke studies kan het moeilijk zijn onderscheid te maken tussen vertekening inherent aan de werkelijkheid en vertekening inherent aan de verslaggeving. Men kan niet "toe-

zien op de werkelijkheid”.

Als we nu het tweevoudig onderscheid intra/extra-media gegevens en gebeurtenis/verslag gerichtheid combineren, komen we tot de vierdeling van figuur 1. (De tabel lijkt op de 4 soorten tabellen besproken in (22), maar valt er niet mee samen).

	Intra media data only	Intra and extra media data
Report oriented	1	2
Event oriented	3	4

Figure 1. Typology of news studies

Cel 1 bevat het merendeel van de traditionele nieuwsstudies. Cel 2 vertegenwoordigt gevallen waar extra-media gegevens worden gebruikt als de een of andere vorm van norm, in de een of andere vorm van evaluerende studies. Cel 4 vertegenwoordigt de meest veeleisende, maar ook de vruchtbaarste benadering. Zij opent de mogelijkheid tot veelzijdige, verklarende onderzoeken. Men moet zich evenwel vaak behelpen met studies van het soort zoals weergegeven in cel 3. Dergelijke studies zijn gebaseerd uitsluitend op intra-media gegevens, maar toch gebeurtenis-gericht.

Met enige vereenvoudiging kan men stellen, dat - net als cel 4 - gebeurtenis-gerichte cel 3 de werkelijkheid nagaat; iets wat cel 1 niet doet. In sommige gevallen is het door secundaire analyse mogelijk om studies van type 1 om te zetten in studies van type 3. Dat trachtte ik te doen, toen de Zweedse Radio Raad mij vroeg om Prof. Westerstahl's rapport omtrent de nieuwsvoorziening van S.R. met betrekking tot de Portugese revolutie te evalueren. In het volgende gedeelte zullen enige resultaten van deze secundaire analyse worden weergegeven (cf. 31, 23).

II

Vergelijk tabel 1 en 2; tabel 1 is min of meer rechtstreeks overgenomen uit Westerstahl's rapport (31), terwijl tabel 2 een secundaire analyse vertegenwoordigt van materiaal dat door Westerstahl werd verzameld (23).

De beide tabellen behandelen de aandacht die verschillende Zweedse nieuwsmedia besteedden aan verklaringen die door de partijen betrokken bij de Portugese revolutie werden afgelegd in de tijdsperiode die door Westerstahl

Tabel 1: Verslagen van verklaringen van partijen in de Portugese revolutie in zes Zweedse media. Percentages binnen de media (aangepast uit (31))

	MFA	Copcon	Govvern.	Comm.	Left.grps	Socialists	Dem.P.P.	Others	Total	Number of mentions
SR Straight News	24	6	5	13	2	37	9	4	100	141
SR Comments	20	10	5	13	4	40	5	2	99	340
DN (lib.)	21	7	6	10	3	41	8	4	100	220
SvD (cons.)	20	9	7	12	4	36	8	3	99	245
Arbt (soc.dem.)	15	5	5	13	1	49	7	4	99	202
Nfl (comm.)	35	5	5	28	0	23	0	5	101	40

Tabel 2: Percentage van de partij-verklaringen die tenminste éénmaal door Zweedse media werden verslagen.

	MFA	Copcon	Govvern.	Comm.	Left.grps	Socialists	Dem.P.P.	Others	Per cent statements reported
SR Straight News	29	25	18	20	4	27	44	20	24
SR Comments	47	57	24	31	46	48	39	25	41
DN (lib.)	43	50	30	27	25	41	61	30	38
SvD (cons.)	42	54	36	29	38	44	50	35	40
Arbt (soc.dem.)	32	32	21	31	8	47	50	35	35
Nfl (comm.)	14	7	6	11	0	6	0	10	8
Statements registered	79	28	33	75	24	115	18	20	392 *)

*) Total

Herberekend van gegevens in (31). De tabel stelt bijv., dat de MFA 79 verklaringen heeft afgelegd. Hiervan werd 29% tenminste eenmaal verslagen in SR-nieuwsdienst, die 24% van de in totaal 392 verklaringen versloeg.

werd bestudeerd (mei-juli 1975). Tabel 1 is verslag-gericht, terwijl tabel 2 gebeurtenis-gericht is. Tabel 1 geeft de verdeling van media-verslagen van verklaringen, en de auteurs van die verklaringen, gegroepeerd in partijen.

De percentages in deze tabel zijn gebaseerd op het totaal aantal 'verklarings-verslagen' van elk medium. Tabel 2 laat zien welk deel van de verklaringen van elke partij werd gerapporteerd (tenminste éénmaal) door de verschillende media. De percentages zijn gebaseerd op het totaal aantal weergegeven verklaringen van elke partij.

In totaal waren er 392 van dergelijke verklaringen, aangetroffen door Westerstahl in Le Monde, The Guardian, S.R. en 4 Zweedse kranten, die het politieke spectrum beslaan van communisten tot conservatieven. Dit zijn natuurlijk intra-media gegevens; zo wordt tabel 2 een tabel van type 3. Gezien het brede scala van bronnen dat gebruikt werd is het niet erg waarschijnlijk, dat er ook

maar één enkele belangrijke verklaring van een belangrijk persoon is gemist. Daarom kunnen de intra-media gegevens van de tabel gebruikt worden om de plaats in te nemen van de extra-media gegevens vereist volgens strikte methodiek.

Van tabel 2 kan worden gezegd, dat hij "de werkelijkheid in acht neemt"; er wordt rekening gehouden met het feit, dat de communistische groepen slechts 24 verklaringen produceerden en de socialisten niet minder dan 115. Tabel 1 daarentegen schenkt aandacht aan het kenmerkend verschil in ruimte tussen de verschillende media; iets wat tabel 2 niet doet. In tabel 1 moeten dan vergelijkingen worden gemaakt tussen media binnen partijen; in tabel 2, binnen media tussen partijen. We moeten een tabel hebben, die tegelijkertijd vergelijkingen mogelijk maakt tussen media en partijen. Tabel 3 is zo'n tabel hij heeft de gecombineerde voordelen van gebeurtenis- en verslag-gerichte tabellen. Tabel 3 is gebaseerd op materiaal van tabel 1 en 2.

Tabel 1 vertelt ons bijv., dat S.R.-nieuwsdienst 24 procent van haar mededelingen wijdde aan de M.F.A.-verklaringen, terwijl tabel 2 ons vertelt, dat de M.F.A. 79 (is 20 procent) van de 392 opgesomde verklaringen produceerde. De nieuwsberichten van S.R. gaven naar verhouding iets te veel aandacht aan de M.F.A. verklaringen, vergeleken met de werkelijk geregistreerde verklaringen (24 tegen 20 procent). Deze naar verhouding te grote aandacht kan numeriek worden uitgedrukt als $100 \times 24/20 = 120$. De overeenkomstige waarden voor alle partijen en media worden in tabel 3 gegeven, die de gecombineerde voordelen heeft van een gebeurtenis- en verslag-gerichte tabel te zijn. Net als tabel 2 "neemt hij de werkelijkheid in acht", net als tabel 1 gaat hij het kenmerkend verschil in ruimte na. Hij laat daarom vergelijkingen toe zowel tussen partijen als tussen media. (Waarden boven 100 wijzen op een te grote aandacht; waarden beneden 100 wijzen op te geringe aandacht, vergeleken met het aantal verklaringen dat van de bij het conflict betrokken partijen werkelijk is geregistreerd.)

Tabel 3: Onder- en oververtegenwoordiging van partij-verklaringen. Rekening werd gehouden met het aantal verklaringen en de bestede ruimte.

	MFA	Copcon	Governm.	Comm.	Left.grps	Socialists	Dem.P.P.	Others
SR Straight News	120	86	63	68	33	128	180	80
SR Comments	100	143	63	68	67	138	100	40
DN (lib.)	105	100	75	53	50	141	160	80
SvD (cons.)	100	129	88	63	67	124	160	60
Arbt (soc.dem.)	75	71	63	68	17	169	140	80
Nfl (comm.)	175	71	63	147	—	79	—	100

Herberekend van gegevens in (31). Waarden boven 100 wijzen op oververtegenwoordiging, beneden 100 op onderverteenwoordiging van het aandeel dat een partij heeft in het totale aantal verklaringen.

In verband met tabel 3 zouden verscheidene technische punten besproken kunnen worden (cf. 23). Ik wil er echter mee volstaan op te merken, dat het niet als een indirect voorstel moet worden gezien om alle redakties en media automatisch hetzelfde percentage van alle verklaringen, die door alle partijen in alle conflicten worden afgelegd, te laten doorgeven. Er is natuurlijk een groot aantal legitieme redenen waarom enkele of alle media meer of minder aandacht besteden aan verklaringen van bepaalde partijen in een bepaald conflict. Maar het is een belangrijke taak van het onderzoek om vast te stellen wat de werkelijke omvang is van deze gekleurde nieuwsvoorziening, en vervolgens die feiten te bespreken tegen de achtergrond van algemeen gebruik en algemeen aanvaarde waarden. Zo'n discussie kan gebaseerd zijn op tabellen zoals tabel 3, maar niet op tabellen zoals tabel 1.

Laten we ons nu rechtstreeks wenden tot de meest substantiële inhoud van tabel 3. De voornaamste Zweedse nieuwsmedia (S.R. en de 3 belangrijkste sociaal-democratische, liberale en conservatieve dagbladen) gaven onevenredig veel aandacht aan de verklaringen van de Socialisten en te weinig aan die van de Communisten.

Wat betreft het communistisch dagblad, was dit juist andersom. Wanneer als regel gesteld kan worden, dat het voordelig is voor de partijen betrokken bij een conflict dat hun boodschappen door de media worden overgebracht, kan men beweren, dat de voornaamste Zweedse nieuwsmedia partijdig waren ten gunste van de Socialisten; dit ten nadele van de communisten, terwijl - en dit spreekt vanzelf - het communistisch dagblad precies de andere kant bevoordeelde. Dat de communistische krant, *The Flame*, voor de communisten is, kan eigenlijk geen verbazing wekken.

Maar dat S.R. - voorgeschreven krachtens de wet onpartijdig te zijn - ongeveer even partijdig is als *The Flame* (ofschoon in tegengestelde richting) is misschien nieuw voor een aantal goede staatsburgers.

Het lijkt misschien verrassend en zelfs onaangenaam, maar het is toch geheel natuurlijk en begrijpelijk; er zijn alleen geen harde cijfers geweest om het aan te tonen, aangezien de tabellen van Westerstahl type 1 tabellen zijn geweest.

III

Journalistiek werk bestaat voor een groot deel uit het evalueren van nieuws, waarbij dan een keuze moet worden gemaakt ten aanzien van wat men wil publiceren en wat niet. Die keuze moet zeer snel gemaakt worden; noodzakelijkerwijze tegen 'n achtergrond van fundamentele waarden en waardebepalingen. Het ligt voor de hand, dat deze achtergrond zich doet gevoelen in het journalistiek werk. Het nieuws is daarom een weerspiegeling van de fundamentele waarden van de journalisten, en uiteindelijk van hun lezers. Een overweldigende meerderheid van het Zweedse volk - tenminste 95 procent - deelt niet dezelfde fundamentele waarden, die door verschillende communistische partijen worden voorgestaan. Een niet onaanzienlijke minderheid - in sommige aangelegenheden ongetwijfeld een grote meerderheid - deelt inderdaad de fundamentele waarden, die door de socialistische partij van Mario Soares en haar Europese zuster partijen, zoals de Zweedse Sociaal-Democraten, worden

gebezigd.

Het is dus een natuurlijke zaak, dat het grootste gedeelte van de Zweedse nieuwsvoorziening partijdig is ten gunste van de Portugese socialisten, dit ten nadele van de communisten. Dit geldt ook voor S.R., waarvan in dit geval kan worden gezegd, dat zij meer naar de bepaling heeft gekeken, die haar voorschrijft "de democratische waarden te ondersteunen", dan de bepaling omtrent "de onpartijdigheid". Het geval van de Portugese revolutie is dan ook een aardig voorbeeld van de stelling, dat het nieuws, dat in een land wordt verspreid, een weerspiegeling vormt van het waardensysteem, dat in dat land overheerst.

Een ander voorbeeld betreft de Zweedse nieuwsvoorziening met betrekking tot het Midden Oosten, die ook een Zweedse sympathie heeft aangetoond voor Israël (25). Daar we weten, dat partijdigheid in de nieuwsvoorziening vaak onvermijdelijk is, is het des te belangrijker om van tijd tot tijd materiaal te produceren zoals in tabel 3 om in concrete gevallen precies aan te kunnen tonen hoe groot de partijdigheid is geweest en in het nadeel van wie. Het is ook belangrijk te bespreken hoe ver men in deze partijdigheid mag gaan en ten nadele van wie. En het is bovenal belangrijk, dat men de wetenschap, dat partijdigheid onvermijdelijk is, niet gebruikt als voorwendsel voor allerlei bewuste vertekeningen. Integendeel: men moet zoveel mogelijk trachten de schijnbaar onvermijdelijke partijdigheid te beteugelen. Beschuldigingen van oneerlijkheid, gebrek aan onpartijdigheid, etc. kwamen vrij veel voor in het Zweedse debat over de nieuwsverslaggeving, precies zoals dit in het overeenkomstige debat in sommige andere landen het geval was. Als de argumenten van dit paper juist zijn, dan zijn de strijdvaardige deelnemers aan dergelijke discussies meer in het gelijk dan zij misschien denken. De feitelijke basis voor deze debatten is toch nog vrij zwak geweest; een van de oorzaken was, dat de meeste studies van de nieuwsvoorziening verslag-gericht zijn geweest en alleen op intra-media gegevens zijn gebaseerd - een benadering die een juiste evaluering van de nieuwsvoorziening zo goed als onmogelijk maakt. In dit paper zijn enige alternatieven voor zo'n benadering naar voren gebracht; in het slotgedeelte zal het perspectief worden verbreed.

IV

De bestudering van de nieuwsvoorziening en nieuwsstructuur heeft plaatsgevonden binnen verscheidene nogal op zichzelf staande onderzoek-tradities. Een hiervan zou genoemd kunnen worden de "objectiviteitstraditie", waarvan in Zweden Jörgen Westerstahl een duidelijke vertegenwoordiger is (29, 30, 31). Een ander is de "internationale nieuwsstroomtraditie", vertegenwoordigd door Galtung, Gerbner en anderen (6, 7, 22). Een derde aanverwante traditie is de "geloofwaardigheidstraditie", vertegenwoordigd door Roper, Greenberg, Edelstein, en anderen, kortgeleden in Zweden samengevat en ontwikkeld door Arvidson (1; cf. 3, 8, 19).

Terwijl de twee eerstgenoemde tradities zich bezig houden met nieuwsverslagen en het proces voorafgaand aan het nieuws, houdt de laatstgenoemde zich bezig met de relatie tussen het nieuws en het publiek. Dit paper vormt een poging om de "objectiviteitstraditie" samen te smelten met de "internationale

nieuwsstroomtraditie". Een soortgelijke samenvloeiing met de "geloofwaardigheidstraditie" zou echter ook de moiete van het proberen waard zijn.

In dit paper werd beweerd, dat de nieuwsvoorziening in een land partijdig is op een manier die een weerspiegeling vormt van de fundamentele waarden en werkelijke sympathieën van de bevolking. De reden hiervoor is simpelweg dat de geloofwaardigheid van de media anders zal verdwijnen. Het gehele Portugal-debat in Zweden onderschrijft dit: het debat begon door een sociaal-democratische free lance journalist, die bezwaar maakte tegen de, zo beweerde men, communistische voorstelling van zaken door een correspondent van de radio, hetgeen schijnt te hebben afgeweken van de rest van S.R. verslaggeving. We hebben zojuist echter geconstateerd, dat S.R. nieuwsvoorziening - in werkelijkheid - even onevenwichtig en partijdig was als die van het communistisch dagblad, alleen net andersom.

Maar S.R. werd niet op deze grond becritiseerd; zij werd becritiseerd, omdat een van haar personeelsleden misschien onevenwichtig of partijdig was geweest in de tegenovergestelde richting. Onevenwichtigheid of partijdigheid *op zich* werd dus niet becritiseerd; alleen partijdigheid die niet overeenkomt met de fundamentele waarden en sympathieën, zoals deze door de meerderheid van de mensen worden gehuldigd, wordt becritiseerd.

Want zo'n partijdigheid brengt geen verslaggeving voort die betrouwbaar en geloofwaardig overkomt. Onevenwichtigheid en partijdigheid - beide sleutelbegrippen in de objectiviteitstraditie - hangen ten nauwste samen met betrouwbaarheid en geloofwaardigheid - sleutelbegrippen in de geloofwaardigheids-traditie. Daarom dienen deze twee onderzoekstradities in elkaar op te gaan.

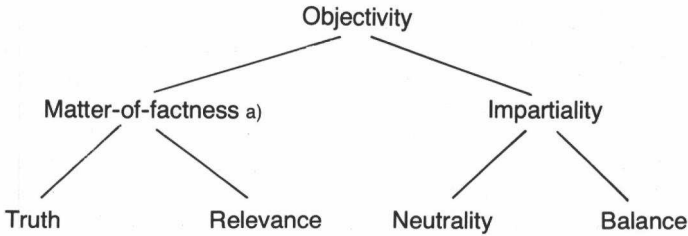
Een mogelijk beginpunt voor een dergelijke samensmelting kan het eenvoudige schema zijn, zoals dat door Arvidson wordt geopperd (1), ten einde wat orde te scheppen in de chaos van de elkaar min of meer overlappende termen en begrippen die de geloofwaardigheidstraditie belemmeren. Dit schema is weergegeven in figuur 2. Over de details ervan valt natuurlijk te praten, maar als

		Holistic Long-term Evaluative	Perspective	Detailed Short-term Cognitive
Characteristic of	Medium	Trustworthiness	Credibility	Reliability
	Public in relation to medium	Trust	Credit	Reliance
	Public at large		Credulity	

Figure 2. Conceptual scheme for credibility studies.

eerste stap naar de opheldering van begrippen kan het zeer nuttig zijn. Veel geloofwaardigheidsstudies zijn wat onzorgvuldig tewerk gegaan binnen het gebied zoals dit door het schema wordt afgepaald. Bij het proberen de "objectiviteitstraditie" en de "geloofwaardigheidstraditie" met elkaar in verband te brengen, zou het vruchtbaar kunnen zijn te trachten, een soortgelijk schema voor de objectiviteitstraditie te scheppen. Uitgaande van de Zweedse radio-wetgeving en de overeenkomst tussen S.R. en de staat, heeft Westerstahl een poging in deze richting ondernomen, waarover in Scandinavië veel is gesproken. Het wordt uiteengezet in figuur 3. Het plan van Westerstahl is door velen

a) Swedish "saklighet" is difficult to translate into English. (Cf. German "Sachlichkeit"). "Pertinence", perhaps?

Figure 3. Westerstahl's classificatory scheme (cf. 10,29,30).

becritiseerd (cf. 10, 11, 23). Toch heeft Westerstahl waarschijnlijk gelijk wanneer hij beweert, dat waarheid en relevantie samengaan, omdat de beide begrippen te maken hebben met het waarnemen van de gerapporteerde werkelijkheid, terwijl neutraliteit en evenwicht te maken hebben met evaluaties, belangentegenstellingen, etc. (30, p. 12). Maar het kan evenmin worden tegengesproken, dat waarheid en neutraliteit samengaan, omdat beide verband houden met de inhoud van de nieuwsvoorziening - het presentatiegedeelte van het journalistieke werk, als het ware - terwijl relevantie en evenwicht even zeer te maken hebben met hetgeen niet wordt gerapporteerd - d.w.z. met het keuzege-deelte van het journalistiek werk. De dimensies die tot nu toe zijn genoemd, zijn voorlopig gecombineerd in figuur 4. Het is natuurlijk nodig nog andere onder-

		Criteria for assessment	
		Cognitive	Evaluative
To be assessed	Content, Presentation	Truth	Neutrality
	Selection	Relevance	Balance

Figure 4. Dimensions of news assessment

scheiden er aan toe te voegen, en dat zal het eindresultaat er niet eenvoudiger op maken (cf. 23). Figuur 4 moet daarom slechts als een voorlopige schets worden gezien. Deze schets heeft echter het voordeel dat hij verbindingen legt tussen vier belangrijke begrippen en wel op een enigszins minder starre en hiërarchische wijze dan die van het oorspronkelijke schema van Westerstahl. Hij vermijdt de tegenstrijdigheid tussen de hiërarchische opzet van het schema van Westerstahl en het feit - uiteengezet door Westerstahl zelf; 30, p. 22 - dat de vier begrippen onafhankelijk van elkaar kunnen variëren (ofschoon waarheid altijd een eerste vereiste is). De logische volgende stap moet nu zijn de twee begripsschema's van figuur 2 en 4 verder te ontwikkelen, ze met elkaar in verband te brengen, en ze in empirisch onderzoek toe te passen. Men ziet, dat de twee begripsschema's één dimensie gemeen hebben: de cognitieve/evaluerende dimensie. Dit geeft ons een aanwijzing omtrent twee mogelijke begripsreeksen. Aan de cognitieve kant: waarheid/relevantie-betrouwbaarheid/betrouwen.

Aan de evaluerende kant: Neutraliteit/evenwicht-vertroubaar/vertrouwen (waarbij geloofwaardigheid/geloven/lichtgelovigheid mogelijk een tussenpositie innemen).

Ten einde in empirisch onderzoek vruchtbaar te worden toegepast, moeten de twee abstracte begripsreeksen natuurlijk in verband worden gebracht met wat men concreet gelooft omtrent, en wat de houdingen zijn tegenover, de nieuwsgebeurtenissen die men bestudeert.

Het empirisch en theoretisch onderzoek op grond van deze voorlopige basis staat op het punt te beginnen aan de universiteit van Lund, financieel gesteund door de "Swedish Board of Psychological Defence". Hopelijk zal het ons iets leren over het cognitieve en evaluerende raam waarbinnen de nieuwsvoorziening moet plaatsvinden, opdat zij niet in sterke mate aan geloofwaardigheid zal inboeten.

Dergelijke kennis moet een zekere toepassing vinden in het beleid, en misschien wel in het bijzonder in een land als Zweden, waar een omroepmonopolie bestaat en waarbij radio en t.v. krachtens de wet verplicht zijn op een neutrale wijze waarheidsgetrouw, relevant en evenwichtig nieuws te verspreiden.

Noten:

1. Arvidson, P. "Trovärdigheten hos massmedierna". /*Mass Media Credibility/Psykologiskt försvar* 81, 1977, Stockholm: Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar.
2. Berry, F. C. Jr. "A Study of Accuracy in Local News Stories of Three Dailies". *Journalism Quarterly* 44, 1967, pp. 482-490.
3. Carter, R. and B.S. Greenberg. "Newspaper or Television: Which Do You Believe?" *Journalism Quarterly* 42, 1965, pp. 29-34.
4. Charnley, M. V. "Preliminary Notes on a Study of Newspaper Accuracy". *Journalism Quarterly* 13, 1936, pp. 394-401.
5. Edelstein, A. S. and D. P. Tefft. "Media Credibility and Respondent Credulity with Respect to Watergate". *Communication Research* 1, 1974, pp. 426-439.
6. Galtung, J. and M. Holmboe Ruge. "The Structure of Foreign News". *Journal of Peace Research* 2, 1965, pp. 64-91.

7. Gerbner, G. and G. Marvani. "International News: The Many Worlds of the World's Press". *Journal of Communication* 27, 1977, pp. 52-66.
8. Greenberg, B. S. and M. E. Roloff. "Mass Media Credibility: Research results and Critical Issues". *News Research Bulletin* No 6, 1974.
9. Halloran, J. *et al. Demonstrations and Communication*. Harmondsworth: Penguin, 1970.
10. Hemánus, P. "What is News? Objectivity in News Transmission". *Journal of Communication* 26, 1976, pp. 102-107.
11. Hermerén, G. "Kvantitativ objektivitetsmätning". /Quantitative Measurement of Objectivity/*Statsvetenskaplig tidskrift* 53, 1973, pp. 151-163.
12. Hicks, R. G. and A. Gordon. "Foreign News Content in Israeli and US Newspapers". *Journalism Quarterly* 51, 1974, pp. 639-644.
13. Lang, K. and G. E. Lang. "The Unique Perspective of Television and its Effects". *American Sociological Review* 18, 1953, pp. 3-12.
14. Lewis, H. L. "The Cuban Revolt Story: AP, UPI and 3 Papers". *Journalism Quarterly* 37, 1960, pp. 573-578.
15. Lindblom, B. (ed.) *Fallet Båstad. /The Case of Båstad/* Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1968.
16. Lippman, W. and C. Merz. "A Test of the News". *The New Republic* Aug. 4, 1920.
17. Oste, S. "Portugal i radion: Kan man mäta en reporters partiskhet?" *Dagens Nyheter* March 17, 1976.
18. Owen, J. "The Polls and Newspaper Appraisal of the Suez Crisis". *The Public Opinion Quarterly* 21, 1957, pp. 350-354.
19. Roper B.W. *Trends in Public Attitudes Toward Television and Other Media 1959-1974*. New York: Telev. Inform. Off., 1975.
20. Rosengren, K.E. "International News: Intra and Extra Media Data". *Acta Sociologica* 13, 1970, pp. 96-109.
21. Rosengren, K. E. "International News: Methods, Data and Theory". *Journal of Peace Research* 11, 1974, pp. 145-156.
22. Rosengren, K. E. "International News: Methods, Data and Theory". *Journal of Communication* 27, 1977, pp. 67-75.
23. Rosengren K. E. "Värderade nyheter". /Evaluated News/ *Statsvetenskaplig tidskrift* 57, 1977 (in press).
24. Rosengren, K. E. *et al.* "Tidningsstruktur och politisk information". /Press Structure and Political Information/ *Statsvetenskaplig tidskrift* 54, 1974, pp. 78-90.
25. Rosengren, K. E. and G. Rikardsson. "Middle East News in Sweden". *Gazette* 20, 1974, pp. 99-116.
26. Rosengren, K. E. *et al.* "The Barsebäck 'Panic': A Radio Programme as a Negative Summary Event". *Acta Sociologica* 18, 1975, pp. 303-321.
27. Scanlon, T. J. "A New Approach to the Study of Newspaper Accuracy". *Journalism Quarterly* 49, 1972, pp. 588-590.
28. Smith, R. F. "On the Structure of Foreign News: A Comparison with the New York Times and the Indian White Papers". *Journal of Peace Research* 6, 1969, pp. 23-36.
29. Westerstahl, J. "Objectivity Is Measurable". *EBU-Review* 121 B, 1970, pp. 13-17.
30. Westerstahl, J. *Objektiv nyhetsförmedling /Objective News/* Stockholm: Scandinavian University Books, 1972.
31. Westerstahl, J. "Ljudradions bevakning av händelserna i Portugal". /Radio coverage of the Portugal Events/ Dept of Pol. Science, Gothenburg. 1972 (mimeo).

KORTE GESCHIEDSCHRIJVING VAN DE KERKELIJKE OMROEP IN NEDERLAND

– INLEIDING –

Voor de laatste oorlog verzorgden de VPRO en de NCRV de uitzendingen van de protestantse kerken; eerstgenoemde die van de vrijzinnige richting, laatstgenoemde die van de orthodoxe. Eén der belangrijkste motieven bij de oprichting van de NCRV was trouwens geweest dat een christelijke radiovereniging de mogelijkheid zou hebben evangelisatiebijeenkomsten en kerkdiensten uit te zenden. Daartoe bood de NCRV al direkt na haar oprichting haar diensten aan de kerken aan. De kerken betaalden de NCRV in de beginperiode voor deze technische bijstand, terwijl zij zelf steeds volledig voor de inhoud der uitzendingen verantwoordelijk bleven. ¹⁾

Na de oorlog ontstond een in vergelijking met de tijd voor 1940 andere situatie toen de kerken in de gelegenheid gesteld werden zelf hun radiozendtijd te gaan verzorgen. Voor de katholieke kerk betekende dat geen verandering: zij bleef er de voorkeur aan geven haar zendtijd te laten verzorgen door de katholieke radio omroep. In het niet Rooms-Katholieke kamp lagen de zaken anders.

Een aantal kerkgenootschappen - hervormd, luthers, doopsgezind, remonstrants en oud-katholiek - besloten van deze mogelijkheid gebruik te maken, zelfstandig de hen ter beschikking gestelde zendtijd te verzorgen en niet langer zoals voor de oorlog daartoe met omroeporganisaties samen te werken. De kerken waren tijdens de oorlog door de druk van de bezetting gekomen tot InterKerkelijk Overleg. Dit IKO zetten de bovengenoemde kerkgenootschappen na de oorlog voort inzake radioaangelegenheden - het IKOR. Ten behoeve van de uitzendingen van het IKOR nam de minister van O.K. en W., dr G. van der Leeuw (geestelijk verwant met degenen die in het IKOR samenwerkten) in 1946 zondagse zendtijd af van de omroeporganisaties die voor de oorlog de kerkdiensten (technisch) verzorgden: 120 uur (op jaarbasis) van de NCRV en 40 uur van de VPRO.

De NCRV protesteerde heftig tegen deze maatregel, waarbij de strijd m.n. ging om de vraag of de minister ook het recht had de zendtijd voor de studiodiensten waarin op zondagochtend de morgenwijdingen van 08.30-09.30 uur werden uitgezonden af te nemen. Dat kon volgens het NCRV-standpunt alleen als deze ochtendwijdingen als kerkdiensten konden worden aangemerkt, en dat waren ze volgens die omroeporganisatie niet. De minister meende echter van wel en wees dienovereenkomstig ook de zendtijd van de morgenwijdingen toe aan het IKOR. ²⁾

Het verzet van de NCRV tegen de minister had een omroeppolitieke kant: Indien de NCRV de morgenwijdingen bleef verzorgen zou het voor haar mogelijk zijn daarin hervormde predikanten te laten voorgaan. Dit zou onmogelijk zijn indien alle zendtijd voor radiokerkdiensten en studiodiensten op zondag haar zou worden afgenomen ten gunste van het IKOR. De Hervormde kerk had immers

voor het IKOR gekozen. Dat zou betekenen dat geen Hervormde predikant meer op zondag in een kerkdienst voor de NCRV-microfoon zou voorgaan. Voor de NCRV was dat onaangenaam omdat van haar in verband met deze ontwikkeling gevraagd werd aan te tonen dat zij nog een geestelijke stroming in het nederlandse volk vertegenwoordigde. Op 10 september 1945 werd daarover een gesprek gevoerd tussen de NCRV en de Heer L. A. Kesper, toen voorzitter van de Stichting Radio Nederland in Overgangstijd. De oprichting van het IKOR betekende daarom een bedreiging voor de NCRV . . .

– TWEESPALT –

De Gereformeerde kerken hadden zich van de aanvang af tegenover het IKOR opgesteld. ³⁾

Voor een deel waren de bezwaren van theologische aard: binnen het IKOR werd met vrijzinningen samengewerkt. Voor een deel waren er echter ook niet-theologische bezwaren die samenhangen met de visie op de taak van de kerk in relatie tot de maatschappij en in verband daarmee met de visie op de christelijke organisaties.

Sympathisanten van het IKOR hebben we voor wat betreft de Hervormde kerk te zoeken in kringen die gekarakteriseerd worden door begrippen als: gemeentepbouw, doorbraak en Hervormde omroep. De reserve die zij aan de dag legden tegenover christelijke organisaties - men denke in dit verband bijv. aan de politiek - leidde er m.b.t. de omroep toe dat zij streefden naar een nationale omroep waarin ruimte diende te zijn voor vertegenwoordigers van maatschappelijke, kulturele en kerkelijke stromingen in ons volk. Volgens deze visie dienden de kerken zelf in eigen zendtijd hun boodschap in de ether te laten horen.

Ongetwijfeld heeft hier bij de Hervormde kerk ook de vooroorlogse ervaring een rol gespeeld dat de kleur der verschillende omroeporganisaties bepaalde welk deel van de kerk wèl en welk deel niet in dat verband aan het woord kon komen: ethischen, confessionelen, hersteld verbanders en bonders bij de NCRV, vrijzinnigen bij de VPRO.

Zo werd op omroeppolitieke gronden de kerkelijke eenheid te niet gedaan die b.v. de initiatiefnemers van de gemeente-opbouw bijzonder ter harte ging.

In bovenvermelde visie zoals deze in bepaalde hervormde kringen werd aangehouden was geen plaats voor de verzuilde omroeporganisaties van voor de oorlog. We zien in de jaren na de oorlog een heftige strijd ontbranden tussen de voorstanders van de nationale omroep en de traditionele omroeporganisaties. Beide groepen wensten een omroepbestel waarin het nederlandse volk in al zijn schakeringen aan het woord kon komen. Alleen achten laatstgenoemden hun eigen organisaties uitermate representatief voor dat volk. Iedere poging om via een nationale omroep tot representativiteit te komen bestempelden zij als staatsinmenging. In wezen liep de totstandkoming van het IKOR vooruit op de nationale omroep die er nooit gekomen is. Immers in een nationale omroep zouden de kerken naast andere maatschappelijke en kulturele stromingen een plaats moeten innemen.

De Gereformeerden - evenals de katholieken die we hier verder buiten beschouwing laten - dachten in hoofdzaak (ook hier moet men weer niet generaliseren) anders over deze zaken. De verschillen in opvatting komen tot uitdrukking in een gesprek dat op 1 juli 1946 door afgevaardigden van alle kerkgenootschappen gevoerd werd met de minister van O.K. en W. ⁴⁾ Onderwerp van gesprek was de verdeling van de beschikbare radiozendtijd tussen de verschillende kerkgenootschappen. Op wat voor basis diende een verdeling plaats te vinden? Het IKOR meende op grond van het aantal leden der verschillende kerkgenootschappen. De Gereformeerden stelden echter bij monde van hun daar aanwezige deputaat een ander criterium voor n.l. 'belangstelling'. Op de vraag hoe men belangstelling voor kerkdiensten kon meten werd geantwoord dat het lidmaatschap van de NCRV daarvoor een goede graadmeter was. Wat zat hier achter? Het criterium zoals dat door de IKOR werd voorgesteld is doorzichtig: de kerk diende aanwezig te zijn in de publieke sektor welke de omroep vormde.

Dit op grond van het feit dat de kerk ook maatschappelijk een bepaalde factor was. Dit bleek uit het feit dat een niet onaanzienlijk aantal mensen zich tot een kerkgenootschap wenste te rekenen.

Niet toevallig kozen de Gereformeerden voor een ander criterium. In hun kringen was het gebruikelijk de kerk als *instituut* te onderscheiden van de kerk als *organisme*. Volgens dit van dr A. Kuiper ⁵⁾ afkomstige onderscheid is de kerk als instituut kerk in de meest eigenlijke zin met specifiek kerkelijke activiteiten waarvan de kerkdienst met verkondiging en sacramentsviering de belangrijkste is. Buiten de kerk in eigenlijk zin diende het kerklid echter ook zijn activiteiten te ontplooiën; waar dat georganiseerd gebeurde door leden van de kerk sprak men van de kerk als organisme. ⁶⁾ Op de omroeporganisatie toegepast betekende deze opvatting dat de kerk als instituut zich daar had te beperken tot haar eigenlijke taak; in de praktijk kwam dat neer op kerkdiensten.

Dat betekende niet dat de kerkleden niet op andere wijze ook in de omroep actief konden zijn. Dan echter niet meer binnen het kader van de kerk als instituut, maar binnen dat van de kerk als organisme.

Zo'n organisme was volgens deze opvatting een christelijke radiovereniging als de NCRV. De kerk als organisme had als taak de haar omringende buitenwereld te kerstenen, d.w.z. te brengen binnen de invloedssfeer van het evangelie. De kerk zelf - als instituut - funktioneerde daarbij als motor en middelpunt voor de verschillende organismen (organisaties). Het doel van de christelijke organisaties om de omringende maatschappij te brengen onder de norm van het evangelie werd in de loop der tijd door de Gereformeerden min of meer opgegeven toen hun emancipatie haar voltooiing naderde. ⁷⁾ In de plaats daarvan werd het doel de eigen organisatie (die daardoor een doel op zich werd) in stand te houden. Deze organisaties richtten zich toen het oorspronkelijke doel steeds minder ging funktioniëren meer en meer op de mensen van de eigen groep. Binnen de omroep betekende dat: de leden van de NCRV. Met dit organisatieprincipe als uitgangspunt betekende dit dat dat maatgevend diende te zijn bij de vraag hoe de kerkelijke radiozendtijd verdeeld diende te worden. Een soortgelijke divergentie als op het terrein van de omroep is na de oorlog ook waar te nemen op het terrein van het christelijk onderwijs. De Hervormde Raad voor kerk en school

had een andere visie op het christelijk onderwijs dan het NCO.

De laatste organisatie richtte de activiteiten exclusief op het christelijk onderwijs op degenen die van hun belangstelling blijk hadden gegeven door zich te melden voor het christelijk onderwijs. De Hervormde raad echter wilde ook de kerstening van het openbaar onderwijs op de agenda houden. Dit verschil in visie leidde in de jaren na de oorlog ook op het gebied van het onderwijs tot een breuk, juist zoals in de omroep. ⁸⁾

In beide opvattingen is van kerstening sprake. Alleen diende een dergelijke kerstening in de opvatting van degenen die binnen de omroep voorstanders van het IKOR en in het onderwijs van de uitgangspunten van de Raad van kerk en school waren, ook te geschieden door als christen actief te worden in niet-christelijke organisaties en door als kerk - daardoor ook mensen buiten de eigen kring aansprekend - zich er publiekelijk rekenschap van te geven wat er in eigen land en daarbuiten gebeurde, deelnemend aan de cultuur en het maatschappelijk en politiek gebeuren. Zij die binnen de omroep tegenstanders waren van het IKOR en in het onderwijs voorstanders van het NCO waren, zagen dat anders. Volgens hen diende kerstening te geschieden vanuit de eigen christelijke organisaties die zich hadden uit te breiden als inktvlekken op een vloeiblad.

Bij de eerste groep leidde dat tot een afwijzing van christelijke organisaties (vele Hervormde predikanten bedankten als lid van de NCRV of werden geen lid; later zijn ze overigens weer lid geworden); bij de andere groep juist tot verdediging van de christelijke organisaties. Tegen deze achtergrond moeten we ook de discussies die over het IKOR in de jaren na de tweede wereldoorlog gevoerd werden zien.

Uit het bovenvermelde kan worden afgeleid dat degenen die niet in het IKOR wensten mee te werken de taak van de kerken zelf in de omroep wensten te beperken tot het uitzenden van kerkdiensten. Terwijl het IKOR de kerkelijke presentie in de omroep uiteraard wel wenste te realiseren door het uitzenden van kerkdiensten maar daarnaast van mening was dat er voor de kerken in de omroep ruimte diende te zijn om zich te uiten over welke maatschappelijke verschijnselen zij zich als kerken ook maar wensten te uiten.

Eerstgenoemde groep dacht daarom bij zendtijd voor de kerken in de eerste plaats aan kerkdiensten, terwijl de tweede groep eerder van 'kerkelijke uitzendingen' wilde spreken.

- IKOR -

Zo leidde de oprichting van het IKOR in het begin niet direkt tot grotere eenheid op het gebied van radiokerkdiensten. Integendeel zelfs: de Gereformeerde kerken samen met enkele kleinere kerkgenootschappen als de Christelijke Gereformeerde kerken en de Gereformeerde kerken (vrijgemaakt) bleven de NCRV trouw - wat aan de NCRV kerkdiensten een voor deze omroepvereniging ongewenste eenzijdige kleur gaf.

De V.P.R.O. - toen nog met puntjes - bleef in de resterende zondagse zendtijd ook kerkdiensten uitzenden; volgens ds Spelberg omdat de vrijzinnigen bij het IKOR niet aan hun trekken kwamen. ⁹⁾ En dan waren er in de derde plaats de diensten van het IKOR.

In 1948 ontstaat er tussen het IKOR en de Regeringscommissaris voor de Radio een discussie over wat onder kerkelijke uitzendingen verstaan moet worden naar aanleiding van de formulering in de radio zendtijdsbeschikking van de minister van O.K. en W. d.d. 15 januari 1947. In artikel 12 daarvan stond dat aan de kerken zendtijd was toegewezen voor het verzorgen van kerkelijke uitzendingen, terwijl in het aanhangsel deze zendtijd als kerkdiensten werd aangeduid.

In een brief d.d. 2 april 1948 stelt de voorzitter van het IKOR mr G. E. van Walsum de Regeringscommissaris mr L. A. Kesper voor als criterium voor een kerkelijke uitzending te nemen dat een kerkeraad voor de uitzending de verantwoordelijkheid aanvaardt - of het episcopaat van de Oud-Katholieke kerk. Op 10 april 1948 adviseert de regeringscommissaris de minister in dezelfde zin als de voorzitter van het IKOR voorstelde.¹⁰⁾

Op 18 augustus 1948 neemt minister Rutten dit over. Op 1 oktober 1949 neemt het IKOR de stichtingsvorm aan met als doel 'het behartigen van de radiouitzendingen van de aangesloten kerken'. Door de formulering van het doel van de stichting wordt de verantwoordelijkheid van de betrokken kerken vastgelegd en worden regelmatig weerkerende verklaringen van kerkeraden onnodig.

Na de oprichting van de Oecumenische Raad van Kerken, geeft het IKOR de wens te kennen voortaan als ondercommissie van de Raad te gaan functioneren. Dat geschiedt. De Oecumenische Raad benoemt sinds die tijd de bestuursleden op voordracht van de betrokken kerkgenootschappen. Enige opschudding in IKOR-kringen ontstaat nog in 1957/1958 als bij de voorbereiding van de nieuwe omroepwet blijkt dat de kerkelijke zendtijd weer als kerkdiensten wordt aangeduid. Een bericht overigens dat in dezelfde tijd binnen de kring van het Convent van Kerken nog met instemming wordt ontvangen.¹¹⁾

De nieuwe omroepwet die overigens pas in 1969 werd aangenomen spreekt echter van kerkelijke uitzendingen.

– CONVENT VAN KERKEN –

Door de totstandkoming van het IKOR bleef de NCRV achter met een eenzijdig pakket kerkdiensten. Bovendien is al het gesprek gememoreerd dat de NCRV in verband met deze ontwikkeling had te voeren met de latere regeringscommissaris voor de radio over de vraag of zij nog wel een geestelijke stroming binnen het nederlandse volk vertegenwoordigde. Het was in het belang van de NCRV om ten aanzien van alle kerkgenootschappen waarvan de leden haar achterban vormden een zelfde relatie te hebben. Vandaar dat zij bij de kerken die haar trouw gebleven waren er op aandrang op eigen benen te gaan staan zoals andere kerken dat binnen het IKOR deden. Dit werd des te meer geboden toen de 'NCRV-kerken' die samen vergaderden onder de naam Convent van Kerken in 1957 voor wat betreft de financiering gelijk gesteld werden aan de IKOR-kerken. In 1959 werd de zelfstandigheid formeel een feit doordat de stichting 'Convent van Kerken' werd opgericht. Zoals gesteld beperkten de kerken van het Convent zich tot het verzorgen van kerkdiensten waarbij de NCRV de technische kant voor haar rekening nam. Daartoe was de NCRV - nadat de

minister zendtijd van haar had afgenomen ten behoeve van het IKOR in 1946 - 60 uur (op jaarbasis) overgebleven. De kerken van het Convent rekenden op diensten van 1½ uur; daarom was de 60 uur slechts toereikend voor 40 diensten. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat deze situatie die het gevolg was van het ministerieel ingrijpen de verhouding tussen de kerken in de omroep er niet beter op maakte. Zo gauw mogelijk is het 40 maal 1½ uur omgezet in 52 maal 1¼ uur. Daarna is gerequestreerd om 52 maal 1½ uur te krijgen. Dat lukte. Later werd het een punt van discussie binnen het Convent van Kerken wat er moest gebeuren als een kerkdienst niet de voorgeschreven 1½ uur duurde. Het probleem daarbij was dat men, wilde men zinvol programmeren in de resterende tijd, tot de afspraak moest komen dat geen kerkdienst langer mocht duren dan 1 uur. M.a.w. men moest van buiten af een tijdslimiet voor de kerkdiensten vaststellen. Geregeld duiken in de notulen van het Convent van Kerken deze discussies op. Daaruit blijkt dat afgezien van het probleem met elkaar tot afspraken over de duur der kerkdiensten te komen op de achtergrond ook meespeelde dat men per se geen omroepvereniging wilde zijn. Daarom bestond bij sommige deputaten zelfs bezwaar tegen het uitzenden van gewijde muziek onder verantwoordelijkheid van de kerken als een dienst eens korter dan 1½ uur duurde.

Deze weerzin om als kerken voor omroep te spelen blijkt ook uit een citaat van wijlen ds Scheele, voorzitter van het Convent: "dominee's moeten niet doen alsof zij aan alle faculteiten gepromoveerd zijn: hun kansel- of kathederauspraken hebben hoogstens een toevallige deskundigheid; bovendien kunnen zij gemakkelijk in oordeel, beschuldiging enz. overgaan, terwijl de Heer der kerk Zelf juist niet komt met het oordeel; nota bene de Enige die tot oordelen bevoegd is".¹²⁾

– TELEVISIE KOMT ERBIJ –

In de loop der jaren werd de samenwerking in het Convent van Kerken steeds stroever. Weliswaar werd er in 1958 nog één lijn getrokken toen er een besluit moest worden genomen met het IKOR een kerkdienst te verzorgen ter gelegenheid van Hervormingsdag waarin prof. Berkouwer en prof. Kooiman zouden voorgaan. Het CvK meende hier niet aan te kunnen meewerken ondanks pleidooien hiervoor van haar directeur ds Ozinga.¹³⁾ In de loop der tijd ontstond echter een moeilijke situatie toen besloten werd op televisiegebied met het IKOR samen te werken terwijl twee aan het CvK deelnemende kerken - de Christelijke Gereformeerde Kerken en de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) geen televisieopdracht hadden van hun kerken. Aanleiding tot deze samenwerking was het initiatief van het IKOR bijbelvertellingen via de televisie te gaan uitzenden. Toenmalig directeur van het Convent van Kerken ds Ozinga wendde zich naar aanleiding daarvan op verzoek van KRO/RKK - die daar bij monde van pater Ferd. de Grijns om verzocht had - tot het IKOR met het verzoek hierin te mogen participeren. De serie *Logboek*, later voortgezet als *Woord voor Woord*, was zo de eerste vorm van oecumenische samenwerking binnen de omroep. Later is dit samenwerkingsverband uitgebreid: men wilde niet alleen het bijbelverhaal gezamenlijk doorvertellen maar ook berichten over de konsekwenties

daarvan. Daaruit ontstond de rubriek *Kenmerk*, gericht op kerk en samenleving. Door deze verdergaande samenwerking ontstond voor het CvK een moeilijke situatie omdat het bestuur van de stichting in zijn totaliteit de programma's zoals ze onder de verantwoordelijkheid van de stichting werden uitgezonden niet voor zijn rekening wenste te nemen. In 1968 ontstond er ook bij het IKOR een andere situatie doordat op 21 juni van dat jaar de Raad van Kerken werd opgericht. Hiermee hield de Oecumenische Raad van Kerken op te bestaan en kwam het IKOR als commissie van die Oecumenische Raad in de lucht te hangen.

– NIEUWE SAMENWERKING –

Op 11 september 1969 nam de Raad van Kerken het initiatief tot overleg tussen alle kerkelijke zendgemachtigden om te komen tot herstructurering van de stichtingen voor verzorging van kerkelijke zendtijd.¹⁴⁾ Als in november 1970 volgend op deze brief nog geen initiatieven door de Raad van Kerken genomen zijn besluit het bestuur van het CvK zich tot de Raad te richten met het verzoek het overleg op zeer korte termijn te beginnen omdat het CvK bestuurlijk in een impasse zat. Het IKOR had de Raad van Kerken inmiddels voorgesteld de verantwoordelijkheid voor de stichting IKOR over te nemen, terwijl de R.K.-bisschoppen als verantwoordelijken voor de aan de R.K.-Kerk toegewezen zendtijd d.d. 25 augustus 1969 hadden verklaard van mening te zijn dat de Raad van Kerken zelf niet direkt verantwoordelijk diende te zijn voor het werk van de programma verzorgende instanties, die volgens hen gebaat zouden zijn bij zelfstandigheid tegenover de leidinggevende instanties van de kerken en hun samenwerkingsverbanden (zoals de Raad van Kerken).

Op de achtergrond van deze bisschoppelijke zienswijze stond de positie van de KRO als Katholieke Omroep, 'ontstaan uit klerikaal initiatief maar meer en meer een aangelegenheid van de leek geworden die in de kerk zijn eigen verantwoordelijkheid wilde verstaan'. De KRO kon daarom uit katholiek standpunt in feite ook als kerk beschouwd worden maar als 'kerk-op-de-wijze-van de media als lekenaangelegenheid'. In katholieke kring bestond er geen behoefte een splitsing tot stand te brengen tussen 'een ambtelijk kerkelijke en een overige katholieke presentie in de omroep evenmin als tussen een formeel oecumenische katholieke presentie en een overig katholieke presentie'.¹⁵⁾

Zo viel het RKK af. Niet als gesprekspartner en geïnteresseerde in samenwerking, wel als participant in spe van een nieuw op te richten stichting.

Anders lagen de zaken voor het IKOR en de Gereformeerde Kerken; laatstgenoemde hadden niet aan de Oecumenische Raad deelgenomen maar waren lid van de Raad van Kerken. Eerstgenoemde wenste het eigen stichtingsbestuur uit te breiden met R.K. en Gereformeerde bestuursleden en verlangde dat de nieuwe stichting zich tegenover de Raad van Kerken zou verantwoorden. De Gereformeerde Kerken dachten in dezelfde richting maar wensten te onderscheiden tussen 'gepoolde' zendtijd en uitzending van eigen kerkdiensten.¹⁶⁾

– IKON –

Het initiatief van de Raad van Kerken leidde tot een Adviescommissie Zend-

machtiging Kerken die bijna 1 1/2 jaar na verzending van de eerste brief daarover op 19 januari 1971 voor het eerst in Utrecht bij elkaar kwam. Gekonfronteerd met de verschillende posities zoals boven omschreven werd op de vergadering van de commissie van 17 juni 1971 o.a. besloten een werkgroep in het leven te roepen aangeduid als een 'niet R.K.-instantie voor herstructurering' die de nieuwe kerkelijke omroepstichting, waarin de niet-Roomskatholieke kerken zouden samenwerken, diende voor te bereiden. Overziet men achteraf de activiteiten van deze werkgroep dan valt in de eerste plaats de niet nalatende ijver en zorg van alle betrokkenen op om hun werk tot een goed einde te brengen. De behoefte in oecumenisch verband als kerken met elkaar in de omroep samen te werken zal hiervoor een belangrijk motief geweest zijn, maar ook de ervaringen van deze bestuurders in op niets uitgelopen andere samenwerkingsverbanden (het CvK zat bestuurlijk in een impasse en het IKOR hing sinds de oprichting van de Raad van Kerken in de lucht) zullen hierbij een rol gespeeld hebben. Het was daarom uit bestuurlijk oogpunt van het grootste belang tot een andere samenwerkingsstructuur te komen. Aan de andere kant valt het wantrouwen op bij degenen voor wie de nieuwe structuur het meest van belang was: de kerken en de programmamakers.

De kerken - m.n. bij de Gereformeerde Kerken speelde dit - waren bang de zeggenschap over hun eigen zendtijd te verliezen. In de Hervormde Kerk waren - zij het in mindere mate - soortgelijke verontruste geluiden te horen. De programmamedewerkers vreesden aan de andere kant in een nieuwe opzet te zeer van kerkelijke zijde betutteld te worden.

Eind januari 1974 achtte de Gereformeerde synode de eigen verantwoordelijkheid met betrekking tot de kerkelijke uitzendingen in de ontwerpstatuten voor de nieuwe stichting niet voldoende gewaarborgd en besloot daarom wel het overleg voort te zetten maar niet toe te treden tot de nieuwe stichting. Ook het Moderamen van de Hervormde synode had bezwaar tegen de statuten.

Het probleem was het volgende: de kerkgenootschappen zijn op grond van artikel 16 van de Omroepwet instellingen die zendtijd hebben gekregen. De Omroepwet legt alle verantwoordelijkheid bij de instellingen zelf (Artikel 10). De kerken kunnen hun zendtijd daarom slechts laten verzorgen en niet overdragen aan een nieuwe stichting.

Bij m.n. de Gereformeerde en Hervormde Kerken bestond grote aarzeling de ter beschikking gestelde zendtijd over te doen aan een stichting waar zij als kerken geen directe zeggenschap over meenden te hebben. De oplossing voor het probleem werd gevonden door in een afzonderlijke overeenkomst de verhouding tussen kerk en stichting te regelen.

Hierin droeg het kerkgenootschap de stichting op, de haar toegewezen zendtijd te verzorgen en de stichting verplichtte zich dit zó te doen, dat het kerkgenootschap de wijze waarop dit gebeurde voor zijn rekening kon nemen.

Het kerkgenootschap droeg het geld dat zij als overheidssubsidie uit de omroepbegroting kreeg over aan de stichting. De stichting zegde toe tweejaarlijks verslag te doen van haar activiteiten en in een nota rekenschap te geven van haar toekomstig beleid.

Deze overeenkomst werd eind 1975 door negen kerkgenootschappen ondertekend, waarna op 1 januari 1976 de nieuwe stichting IKON haar werkzaamheden aanving. Het cruciale punt bij de totstandkoming van de IKON was de verantwoordelijkheid van de afzonderlijke kerken voor het gezamenlijke programma; het was precies dit punt waarop het CvK was stuk gelopen. De geschiedenis leert dat dit probleem zich voordoet op het moment dat men besluit zich niet te beperken tot het uitzenden van kerkdiensten.

Hoe ook de verschillen waren bij de totstandkoming van de IKON, er was volledige overeenstemming bij alle participanten over de wenselijkheid het niet bij kerkdiensten alleen te laten. Het was dit streven ook dat hen er toe bracht met elkaar over samenwerking te spreken. Dat zij dit wensten te doen ondanks de problemen die hieruit in het verleden voortgevloeid waren pleit voor de moed van de kerken en voor het vertrouwen dat zij stelden in de programmastaf van de IKON . . .

Noten:

1. Zie b.v. in: *Vrij en gebonden, 50 jaar NCRV*, Baarn 1974.
2. Beslissing nr. 6234 afd. radio betreffende de verdeling der radiokerkdiensten.
3. Overigens vond men de tegenstanders van het IKOR niet alleen in Gereformeerde kring maar ook in kringen van de Hervormde kerk zelf.
4. Verslag van gesprek in archief CRM.
5. Zie van dr A. Kuyper: *Encyclopaedie der Heilige Godgeleerdheid I*
6. Aan Kuypers opvattingen over de kerk als instituut en organisme is veel aandacht besteed in de literatuur. Zie b.v. de dissertatie van Jacq. van Weringh 'Het maatschappijbeeld van Abraham Kuyper.
7. Zie J. Hendriks: *De Emancipatie van de Gereformeerden*, Diss. 1971.
8. Zie J. C. H. de Pater: *Het Schoolverzet*, Den Haag 1969.
9. Mij meegedeeld door ds J. Ozinga, indertijd directeur Convent der Kerken, thans voorzitter NCRV.
10. Brieven in archief CRM.
11. Notulen CvK. in bezit van IKON.
12. Citaat meegedeeld door ds J. Ozinga die ook de daarboven vermelde gegevens verstrekte.
13. Notulen CvK. in bezit van IKON.
14. De hier vermelde gegevens zijn ontleend aan het dossier 'Adviescommissie Zendmachtiging'.
15. Geciteerd uit Diskussienota Adviescommissie Zendmachtiging van de kerken d.d. 26 februari 1971.
16. Besluit synode van Dordrecht 4 oktober 1971.

ONDERZOEKSVERSLAG

TV ALS MIDDEL TOT BEHOEFTEBEVREDIGING

ANDRIES M. OVERSTE

In het totale vrijetijdsbestedingspatroon speelt de TV een rol van wezenlijke betekenis. Het zijn daarbij primair die groepen in de samenleving die - als gevolg van een laag opleidingsniveau en, meestal in combinatie hiermee, relatief beperkte financiële middelen - over verhoudingsgewijs weinig mogelijkheden tot vrijetijdsbesteding beschikken, die het meest van dit medium gebruik maken. Wij denken hierbij vooral aan lager-opgeleiden, de lagere sociale strata en bejaarden. Voor deze laatste categorie dient TV daarbij tevens als een mogelijk alternatief voor het contact met de buitenwereld.

Uit het kijkonderzoek, zoals dat de afgelopen jaren is uitgevoerd, blijkt hoezeer het medium als zodanig van belang is. In veel gevallen is er primair sprake van een avond, die in gezelschap van de brandende TV-buis wordt doorgebracht, in plaats van dat er gericht naar bepaalde programma's wordt gekeken. Als gevolg hiervan is programmering bij TV een zo belangrijke rol gaan spelen. De plaatsing van een aktualiteitenrubriek in het avondschema kan bepalend zijn voor de vraag of 5% of 30% van de bevolking hier naar kijkt. Veel informatieve programma's hebben een publiek, dat voor 80-90% bestaat uit mensen, die ook het voorafgaande programma gezien hebben.

Dit weinig selectieve gebruik van TV was voor ons aanleiding voor het onderhavige onderzoek. Doel hiervan was een mogelijkerwijs beter inzicht te verkrijgen in de functie van het medium als zodanig, dan alleen op basis van het huidige kijkonderzoek mogelijk is.

Uitgangspunt voor ons onderzoek waren twee vragen:

- a. Welke functies zijn er te onderscheiden bij het medium TV.

Anders geformuleerd: gegeven een bepaald bij het publiek aanwezig behoeftenpatroon, wat is daarbinnen de rol van TV.

Samenhangend hiermee is de vraag of er binnen het publiek, t.a.v. de mate waarin TV in deze behoeften voorziet, een zekere differentiatie aan te brengen. M.a.w., als wij ervan uitgaan dat elk van de onderscheiden behoeften wel bij een ieder aanwezig zijn, is het mogelijk dat men voor het voorzien in deze behoeften van verschillende middelen gebruik maakt. TV is hier slechts één van.

- b. Wanneer wij in staat zijn verschillende functies van TV te onderscheiden, ontstaat de vraag of deze functies door het medium als zodanig, onafhankelijk van de concrete inhoud hiervan worden vervuld, of door een bepaald programmapakket.

Anders geformuleerd: voorziet het medium in zijn totaliteit in bepaalde behoeften, of doen vooral bepaalde programmacategorieën dit.

I METHODE

In het voorjaar van 1976 werd aan een representatieve steekproef van de Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder, te weten het TV-panel van de afdeling Kijk- en Luisteronderzoek van de NOS, een vragenlijst d.m.v. mondelinge interviews afgenomen.

Hierin was o.a. een lijst van 26 motieven opgenomen, die een rol kunnen spelen in het kijkgedrag. ¹⁾ Om een beter inzicht te krijgen in de aan de 26 motieven ten grondslag liggende structuur, werd hierop een hiërarchische clusteranalyse uitgevoerd. Met behulp hiervan konden uiteindelijk vier motivatieklusters onderscheiden worden. De re-

spondenten kregen vervolgens een score op elk cluster. Indien men op één of meer in het cluster opgenomen motieven niet geskoord had, werd men uitsluitend voor het betreffende cluster buiten beschouwing gelaten.

Aangezien de vragen waren afgenomen aan het TV-panel, kon een koppeling worden aangebracht tussen het middels dagboeken geregistreerde kijkgedrag van mensen en hun score op de verschillende motivatie-klusters. M.a.w. een koppeling van het feitelijk gerealiseerde kijkgedrag en van een aantal vermeende motieven hiervoor. Aan de hand hiervan kan een aanzet worden gegeven voor de beantwoording van de vraag of het medium in zijn totaliteit, onafhankelijk van het concrete programma-aanbod, in bij de kijker aanwezige behoeften voorziet, of dat hier vooral sprake is van specifieke programma-soorten.

II MOTIVATIE KIJKGEDRAG

A. ALGEMEEN

Tabel 1 geeft een overzicht van de 26 motieven. Het motief dat het meest genoemd werd als reden om TV te kijken was het op de hoogte blijven met wat er in de wereld, cq Nederland, gebeurt.

Ca. 60% van de ondervraagden gaf te kennen dat dit motief vaak voor hen van toepassing was bij het TV kijken.

Van de ondervraagden gaf 46% te kennen dat het motief "om te kunnen ontspannen/relaxen" voor hen vaak van toepassing was bij het kijken naar TV-programma's.

Het motief "omdat er interessante programma's worden uitgezonden" was voor 38% van de respondenten vaak van toepassing.

Het motief "omdat ik het gezellig vind" voor 33%; "omdat het leerzaam is", "Omdat andere leden van het gezin dit ook doen", "omdat het een plezierige wijze is om even uit te rusten" en "uit gewoonte" werden ieder door ca. 25% van de respondenten als vaak van toepassing op hun kijkgedrag genoemd.

De overige motieven werden steeds door 20% of minder van de ondervraagden als vaak op hun kijkgedrag van toepassing bevonden (tabel 1).

B. MOTIVATIE-KLUSTERS

Om beter inzicht te kunnen krijgen in de aan de 26 motieven ten grondslag liggende structuur, werd een hiërarchische cluster-analyse uitgevoerd. Hierbij werd gebruik gemaakt van het Marimaxcor programma, volgens Elshout, Elshout en Van de Wijngaart.

Tabel 2 geeft een grafische weergave van de opbouw van de vier klusters.

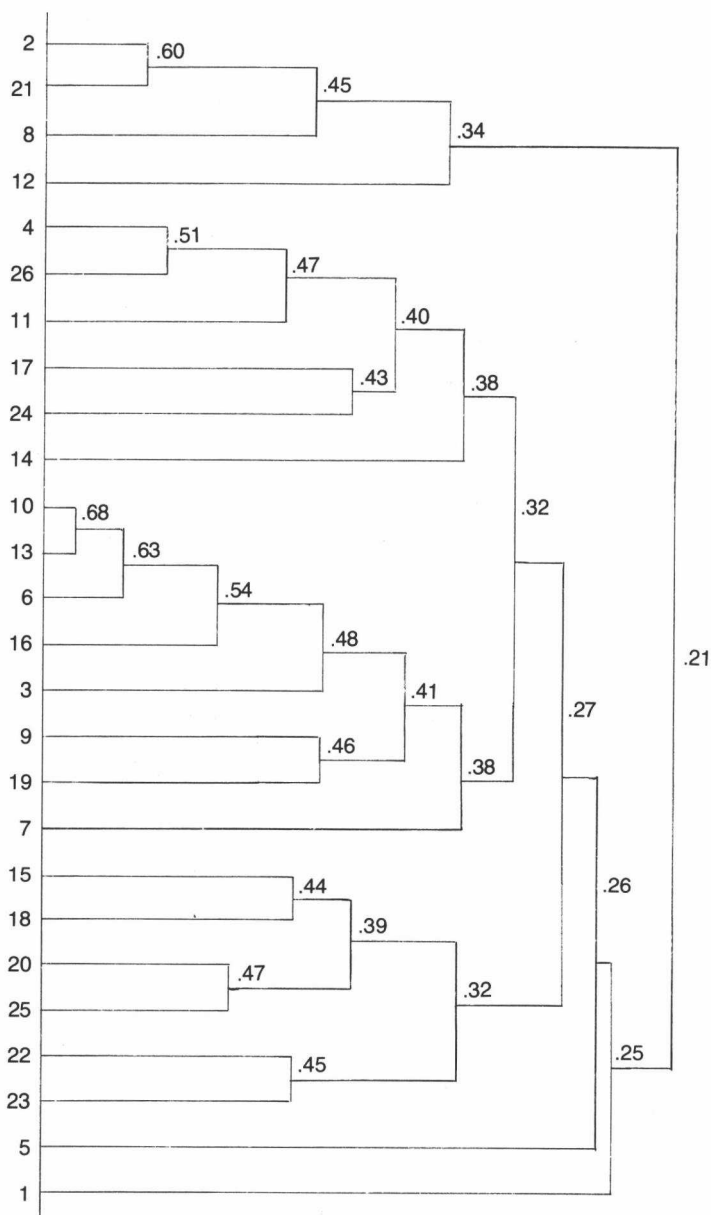
De vier onderscheiden klusters zijn:

1. Informatie-/educatie cluster (intra cluster correlatie .34) gevormd op basis van de motieven:
  - om op de hoogte te blijven van wat er in de wereld gebeurt
  - om op de hoogte te blijven van wat er in Nederland gebeurt
  - omdat het leerzaam is
  - omdat er interessante programma's worden uitgezonden
2. Relax-/escape cluster (intra cluster correlatie .38) gevormd op basis van de motieven:
  - om even bevrijd te zijn van de dagelijkse zorgen
  - omdat ik dan mijn dagelijks werk even kan vergeten
  - omdat ik dan mijn problemen kan vergeten
  - omdat ik te moe ben om iets anders te doen
  - omdat ik dan even niets anders hoeft te doen
  - omdat het een plezierige wijze is om even uit te rusten
3. Verveling-/eenzaamheid cluster (intra cluster correlatie .38) gevormd op basis van de motieven:
  - om de tijd door te kunnen komen
  - omdat ik mij dan niet hoeft te vervelen

Tabel 1: MOTIVATIE TELEVISIE KIJKEN

v o l g nr.	motieven	vaak	af en toe	zelden	nooit	w.n./ g.o.	kijkt nooit TV	rang nr.
IK KIJK TELEVISIE:								
1.	om te kunnen ontspannen/relaxen	46%	37%	8%	8%	—%	1%	3
2.	om op de hoogte te blijven van wat er in de wereld gebeurt	61	27	8	4	—	1	1
3.	omdat ik mij dan niet zo alleen voel	6	9	16	68	1	1	18
4.	om even bevrijd te zijn van de dagelijkse zorgen	10	20	17	52	1	1	13
5.	omdat andere leden van het gezin dit ook doen	24	28	13	34	1	1	7
6.	omdat ik niets beters te doen heb	9	14	19	56	1	1	15
7.	omdat het mij opwindt	2	11	18	68	1	1	24
8.	omdat het leerzaam is	25	55	11	8	1	1	6
9.	omdat het zoiets is als een gezellige huisgenoot	13	19	15	50	2	1	11
10.	om de tijd door te kunnen komen	11	16	15	57	1	1	12
11.	omdat ik dan mijn problemen kan vergeten	4	10	13	72	1	1	23
12.	omdat er interessante programma's worden uitgezonden	38	51	8	3	—	1	4
13.	omdat ik mij dan niet hoeft te vervelen	9	15	18	57	1	1	14
14.	omdat het een plezierige wijze is om even uit te rusten	24	42	15	18	1	1	8
15.	omdat het mij laat zien hoe andere mensen problemen oplossen, waarmee ik zelf ook te maken heb	7	28	25	39	1	1	16
16.	uit gewoonte	23	22	14	40	1	1	9
17.	omdat ik te moe ben om iets anders te doen	5	19	21	53	1	1	21
18.	om te kunnen zien hoe andere mensen over bepaalde problemen denken	20	45	16	17	1	1	10
19.	omdat ik dat gezellig vind	33	42	11	13	1	1	5
20.	omdat het mij stimuleert bepaalde dingen te gaan doen	5	18	23	53	1	1	22
21.	om op de hoogte te blijven van wat er in Nederland gebeurt	58	30	6	5	—	1	2
22.	omdat ik anders niet weet hoe ik mijn bezoekers bezig moet houden	1	2	5	91	1	1	26
23.	omdat het je laat zien wat voor gedrag er van je verwacht wordt	1	5	13	75	4	1	25
24.	omdat ik dan even niets anders hoeft te doen	6	18	19	56	1	1	20
25.	omdat het mij op bepaalde ideeën kan brengen	6	35	23	34	1	1	19
26.	omdat ik dan mijn dagelijks werk even kan vergeten	7	20	16	56	1	1	17

Tabel 2: Grafische weergave clusteranalyse *

* de nummers verwijzen naar de motieven, zoals vermeld in tabel 1, onder volgnummer.

- omdat ik niets beters te doen heb
- uit gewoonte
- omdat ik mij dan niet zo alleen voel
- omdat het net zoiets is als een gezellige huisgenoot
- omdat ik het gezellig vind
- omdat het mij opwindt

4. "Outlook"-/"Weltanschauung" kluster (intra kluster correlatie .39), gevormd op basis van de motieven:
- omdat het laat zien hoe anderen problemen oplossen, waarmee ik zelf ook te maken heb
  - om te kunnen zien hoe andere

mensen over bepaalde problemen denken

- omdat het mij stimuleert bepaalde dingen te gaan doen
- omdat het mij op bepaalde ideeën kan brengen

Kijken wij naar de onderlinge betekenissen van de vier klusters, dan blijkt de sterkste betekenis te worden toegekend aan het informatie-educatie kluster, gevolgd door het outlook kluster.

Van de vier genoemde motivatieklusters voor het TV-kijken bleek het verveling-eenzaamheid en relax-escape motief het minst belangrijk (tabel 3).

Tabel 3: Gemiddelde score per kluster ¹⁾, benevens paarsgewijze t-toetsen.

Kluster	Kluster				
	(1) informatie/ educatie	(2) relax/ escape	(3) verveling/ eenzaamheid	(4) outlook	gemiddeld
	T-2tail prob.	T-2tail prob.	T-2tail prob.	T-2tail prob.	
1					1.72
2	-68.9/.000				3.11
3	-64.4/.000	2.58/.010			3.06
4	-65.2/.000	14.8/.000	11.1/.000		2.84

¹⁾ Aangezien de 4 klusters, gegeven het verschillende aantal items, een verschillende waardenbereik hebben, zijn alle klusterscores gestandaardiseerd naar het bereik van één item.

C. SUBGROEPEN

Zoals reeds aangegeven, werd voor iedere respondent een score per kluster berekend. Vervolgens werden kruistabellen naar een aantal variabelen gedraaid, waarna de gemiddelde scores van de subgroepen per kluster berekend werden.

1. Leeftijd

Tussen leeftijd en de score op het informatie-educatieve kluster bestaat een lineair verband: hoe ouder men is, des te sterker de betekenis van het informatie-educatieve motief voor het kijkgedrag.

Het verveling-eenzaamheid motief speelt vooral een rol bij de jongste en oudste leeftijdsgroepen, terwijl het bij de

overige leeftijdsgroepen in ongeveer gelijke mate van betekenis is.

Tussen de scores van de onderscheiden leeftijdsgroepen op het relax-escape- en outlook kluster bestonden geen significante verschillen.

2. Opleiding/sociale klasse

Op elk van de onderscheiden motivatieklusters scoorden lager opgeleiden en de lagere sociale klassen het hoogst. Dat deze motieven voor hoger opgeleiden en de hogere sociale klassen relatief weinig van toepassing zijn kan mogelijkwijs een gevolg zijn van een zekere mate van tweeslachtigheid in de vraagstelling. ²⁾ Als gevolg van het feit dat hoger opgeleiden en de hogere sociale klassen relatief weinig TV kijken, zijn daarmee per definitie alle motieven in mindere mate van

toepassing. Vermoedelijk was een beter beeld ontstaan, wanneer de vraagstelling zich meer expliciet gericht had op de momenten dat men TV kijkt. Daarnaast blijft natuurlijk de mogelijkheid dat voor deze groepen andersoortige motieven van toepassing zijn.

3. Kerkelijke gezindte

Een enigszins afwijkend beeld laat hier de categorie kerkse Nederlands-Hervormden en Gereformeerden zien. Met uitzondering van het informatie-educatie motief, blijken de onderscheiden motivatie klusters voor hen van relatief weinig betekenis te zijn. Ook in het kijkgedrag zien wij dit beeld terugkomen. Terwijl er in het totale TV-kijkend publiek sprake is van een ondervertegenwoordiging van kerkse Nederlands Hervormden/Gereformeerden (veroorzaakt door een ondervertegenwoordiging bij de programma-categoriën drama ¹⁾, amusement, sport, jeugdprogramma's en reclame), zijn zij in het publiek van informatieve programma's noch over-, noch ondervertegenwoordigd ²⁾, terwijl bij de

programmacategorie kunst ³⁾ sprake is van een oververtegenwoordiging.

¹⁾ opvallend is de lichte oververtegenwoordiging bij de sub-categorie Nederlandstalige TV-series.

²⁾ wel zijn zij zwaar oververtegenwoordigd bij de sub-categorie godsdienstige programma's, waar kerkse Rooms-katholieken juist ondervertegenwoordigd zijn.

³⁾ opvallend is hier de oververtegenwoordiging bij de sub-categorie ernstige muziek en de ondervertegenwoordiging bij moderne kunst.

4. Kijktijd p/w

Zoals te verwachten, scoren "zware" TV-kijkers (zij die meer dan 20 uur p/w TV kijken) relatief hoog op alle klusters. De relatief grootste verschillen tussen "zware" en "lichte" kijkers doen zich voor bij het verveling-eenzaamheidskluster. Het feit dat lager opgeleiden en de oudere leeftijdsgroepen sterk oververtegenwoordigd zijn in het TV-kijkend publiek, is hier bepaald niet vreemd aan.

Tabel 4: Relatieve kijkdichtheid programma-categorieën naar kerkelijke gezindte (tijdvak: 18.45 - 22.45 / N 1/2 / 4e kwartaal 1976)

index	Kerks		Niet-kerks		geen kerkelijke gezindte	
	Rooms-Kath.	Ned. Herv./ Geref.	Rooms-Kath.	Ned. Herv./ Geref.		
totaal	21	95	90	105	110	105
programma categorie						
1. informatie	15	93	100	93	113	100
w.o.						
godsdienst	3	67	267	67	100	33
2. kunst	8	75	113	75	113	100
w.o.						
ernstige muz.	9	89	133	78	111	100
mod. kunst	5	80	60	80	160	120
3. drama	28	89	82	104	107	104
w.o.						
Ned. TV-ser.	39	92	103	95	113	100
4. amusement	30	100	93	100	110	103
5. sport	28	104	79	96	104	107
6. jeugdprogr.	19	95	74	116	111	105
7. reclame	10	100	90	110	120	100

5. Omroepvoorkeur

verveling-eenzaamheidskluster: hierop
skoren personen met een voorkeur voor
de TROS relatief hoog.

T.a.v. omroepvoorkeur laat slechts één
kluster verschillen zien, t.w. het

Gem. score per deelgroep	Kluster			
	informatie/ educatie	relax/ escape	verveling/ eenzaamheid	outlook
leeftijd				
12 - 14 jaar	8.03	18.27	20.95	11.88
15 - 19	8.08	18.65	23.52	11.68
20 - 24	7.33	18.26	25.46	11.23
25 - 34	6.88	18.65	25.54	11.29
35 - 49	6.83	18.57	25.76	11.40
50 - 64	6.37	18.45	24.20	11.22
65+	6.01	19.45	21.39	11.08
Totaal	6.89	18.63	24.45	11.34
opleiding				
L.O.	6.60	17.97	21.39	10.98
L.B.O.	6.81	18.48	24.17	11.06
(M.)U.L.O.	7.12	18.87	25.82	11.75
M.O.+	7.17	19.47	27.08	11.89
Totaal	6.89	18.63	24.45	11.38
sociale klasse				
AB (hoog)	7.55	19.29	26.97	12.29
C	6.87	18.92	25.40	11.54
D(laag)	6.77	18.15	22.73	10.89
Totaal	6.89	18.63	24.45	11.34
Kerkelijke gezindte				
Kerks R.K.	6.72	18.66	23.81	10.96
Niet-kerks R.K.	6.93	17.99	23.55	11.06
Kerks Ned. Herv./Geref.	7.02	19.94	26.37	12.16
Niet-kerks N.H./Geref.	6.66	18.50	24.70	11.19
Geen	7.00	18.64	24.44	11.45
Totaal	6.90	18.62	24.42	11.34
kijktijd p/w				
0 - 10 uur	7.54	19.61	27.18	11.91
10 - 20 uur	6.84	18.49	24.25	11.35
meer dan 20 uur	6.18	17.66	21.44	10.65
Totaal	6.89	18.63	24.45	11.34
omroepvoorkeur				
AVRO	6.70	18.22	24.05	11.23
KRO	6.46	18.94	24.81	10.85
VARA	6.60	18.78	25.15	11.16
NCRV	6.85	18.91	25.14	11.44
TROS	6.79	18.14	23.34	11.17
Totaal	6.75	18.38	24.04	11.23

	Variantie analyse			
	Kluster			
	informatie/educatie		relax/escape	
	F.	P.	F.	P.
Leeftijd	21.9	.000	1.6	.14
opleiding	5.2	.001	8.6	.000
sociale klasse	7.5	.001	8.7	.000
kerkelijke gezindte	1.5	.19	6.1	.000
kijktijd p/w	51.4	.000	31.8	.000
omroepvoorkeur	.6	.66	2.1	.09

	Kluster			
	verveling/eenzaamheid		outlook	
	F.	P.	F.	P.
leeftijd	22.9	.000	1.3	.26
opleiding	78.1	.000	10.4	.000
sociale klasse	64.5	.000	19.1	.000
kerkelijke gezindte	7.8	.000	5.5	.000
kijktijd p/w	167.0	.000	26.4	.000
omroepvoorkeur	6.2	.000	.6	.67

III VOORZIET DE TV OF HET PROGRAMMA IN EEN BEHOEFTE

Gedurende het vierde kwartaal 1976 is nagegaan in hoeverre er een verband bestaat tussen de score op een bepaald motivatie kluster en de kijkdichtheid van TV-programma's. M.a.w. of er aan de hand van verschillen in subjectief waargenomen motivaties in kijkgedrag een differentiatie in de consumptie van het TV-programma-aanbod te maken zou zijn.

Om onderzoektechnische redenen moest één van de vier klusters bij deze analyse buiten beschouwing gelaten worden, terwijl bij de overige drie klusters slechts de groepen die hoog, resp. laag scoorden bij de analyse betrokken konden worden³⁾. Op basis van het voorafgaande werd besloten het "outlook" kluster bij de onderhavige analyse buiten beschouwing te laten. De hierin opgesloten motieven spelen wel een rol bij het kijkgedrag, maar deze blijkt zo algemeen van aard te zijn, dat de onderscheiden groepen op dit kluster weinig tot geen differentiatie laten zien.

A. KIJKDICHTHEID TOTAAL (18.45-22.45)

In paragraaf 2-C zagen wij dat bij alle onderscheiden motivatie-klusters de hoogste score werd gerealiseerd door de lager opgeleiden.

Belangrijkste oorzaak hiervoor moet waarschijnlijk gezocht worden in het feit dat hoger opgeleiden een breder scala van mogelijkheden ter beschikking hebben om in bepaalde behoeften te voorzien. Als gevolg hiervan werden de hoogste kijkdichtheden bij elk van de onderscheiden motivatie-klusters gerealiseerd door degenen die hier hoog op scoorden. (tabel 6)

In verband hiermee zal bij de navolgende analyses uitsluitend gewerkt worden met indexcijfers, waarin steeds vier kijkdichtheidsgegevens verwerkt zijn, t.w.:

- de gemiddelde kijkdichtheid van de betreffende subgroep Y voor een bepaalde programma-categorie X
- de gemiddelde kijkdichtheid van de onderzochte populatie (Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder) voor programma-categorie X
- de gemiddelde kijkdichtheid van sub-

groep Y voor alle tussen 18.45-22.45 uur uitgezonden programma's

- d) de gemiddelde kijkdichtheid van de totale populatie voor alle tussen 18.45-22.45 uur uitgezonden programma's

De formule voor het indexcijfer bedraagt dan:

$$\frac{a}{b} \times \frac{d}{c}$$

Door de onderhavige berekeningswijze ontstaat een beeld van de mate waarin en bij welke programma-categorieën een aantal motieven, die volgens de subjectieve opgave van de respondenten een rol spelen in hun kijkgedrag hierin tot uiting komen.

M.a.w. naast het algemeen uit onderzoek middels o.a. inheritance-cijfers bekende gegeven dat TV-kijken een niet-gerichte bezigheid is ("men kijkt niet naar specifieke programma's, maar brengt primair een avond met het medium TV door") kan op deze wijze nagegaan worden in hoeverre bepaalde verwachtingspatronen die aan het mediumgebruik ten grondslag liggen, ook bij de hantering van dit medium tot uiting komen.

Op deze wijze zou het in een latere fase van onderzoek alsnog mogelijk moeten zijn om zowel binnen één medium als binnen het totale mediumpakket een segmentatie aan te brengen, op basis

van behoeften, c.q. verwachtingspatronen. Momenteel wordt in een afzonderlijk onderzoek nagegaan of op basis van de in dit onderzoek gehanteerde motieven, een differentiatie is aan te brengen in het totale mediumpakket.

B. KIJKGEDRAG PER PROGRAMMA-KATEGORIE

1. Informatie/educatie-kluuster

De kijkdichtheid van informatieve- en kunstprogramma's is in belangrijke mate afhankelijk van de programmering van deze programma's.

Hoe hoger de kijkdichtheid van het voorafgaande programma, des te hoger de kijkdichtheid van het informatieve- of kunstprogramma dat daarop volgt. Selectieve kijkers vormen ca. 20% van het publiek bij deze programma's. Dat hiernaast toch ook sprake is van een zekere mate van selectiviteit in het kijkgedrag bewijzen de indexcijfers voor de programma-categorieën informatie en kunst van degenen die hoog, resp. laag op het informatie/educatie-kluuster skoren. Bij degenen die te kennen geven dat TV in een behoefte aan informatie kan voorzien constateren wij indexcijfers hoger dan 1 (met name als de oneigenlijke sub-categorie kleine zendgemachtigden buiten beschouwing gelaten wordt), terwijl bij de categorie die laag op het infor-

Tabel 6: Kijkdichtheid in het tijdvak 18.45 - 22.45 naar kijkmotivatie (4e kwartaal 1976)

	kijkdichtheid Ned. 1/2	relatieve kijkdichtheid 21% = 100	n
TOTAAL	21%	100	1415
Informatie-kluuster: hoge ¹⁾ skore lage skore	24%	114	359
	19%	90	356
Relax/escape-kluuster: hoge skore lage skore	23%	110	324
	20%	95	436
Verveling/eenzaamheid-kluuster: hoge skore lage skore	24%	114	357
	18%	86	386

¹⁾ De positie hoog en laag werd bij elk van de hier onderscheiden klusters verkregen, door de steekproef per kluuster steeds in ongeveer drie gelijke delen op te splitsen.

matiekluster scoort indexcijfers lager dan 1 werden berekend. M.a.w., naast het op basis van "toevalsfactoren" (toestel stond aan, nog geen bedtijd etc.) kennis nemen van informatieve en kunstprogramma's kan een deel van het kijkgedrag naar deze programma-categorieën verklaard worden vanuit een gerichte behoefte. Dit beeld wordt nog versterkt door de indexcijfers bij de overige programma-categorieën.

2. Relax/escape-kluster

Personen voor wie het televisiekijken in sterke mate een relax/escape-functie heeft, kijken verhoudingsgewijs veel naar tv-programma's.

Onderstaande tabel geeft te zien dat er nauwelijks programma-categorieën zijn, waarnaar deze groep relatief meer of minder dan naar andere categorieën kijkt. M.a.w., het zijn geen specifieke

Tabel 7: Relatief kijkgedrag per programmakategorie, naar score op informatie/educatie-kluster. (4e kwartaal 1976)

Programma-kategorie	score op informatie/educatie-kluster	
	hoog	laag
INFORMATIE	1.11	0.81
– godsdienst	1.46	0.37
– zware informatie	1.13	0.79
– aktualiteiten	1.18	0.77
– journaal	1.06	0.81
– natuurfilm	1.04	0.83
– lichte informatie	1.09	0.83
– kleine zendgemachtigden	0.92	0.99
KUNST	1.09	0.83
– kunstinformatie	1.09	0.83
– ernstige muziek/ballet	1.17	0.74
– experimentele progr.	1.22	1.11
DRAMA	0.91	1.07
– buitenlands tv-spel/-film	0.88	1.11
– binnenlands tv-spel/-film	0.92	1.05
– binnenlandse tv-serie	0.94	1.08
– buitenlandse avont. serie	0.91	1.14
– buitenlandse fam. tv-serie	0.97	0.99
AMUSEMENT	0.99	0.99
– lichte muziek	1.03	1.03
– amusement	1.01	0.97
– cabaret/satire	0.92	1.11
– buitenlands amusement	0.96	1.05
SPORT	0.94	0.99
– sportrubrieken	0.97	0.99
– voetbalreportages	0.88	1.05
– overige sportprogramma's	0.91	1.06
JEUGD	0.97	1.11
– kinderprogramma's	1.00	1.03
– tiener/twen	0.91	1.11
REKLAME	1.05	0.88
– reclame (STER)	1.05	0.88

programma's die vanuit relax/escape-motieven bekeken worden, maar het is het medium televisie in het algemeen dat deze functie vervult.

3. Verveling/eenzaamheid-kluster

Voor personen die hoog op vervelings-c.q. eenzaamheidsmotieven scoorden, geldt vrijwel hetzelfde als voor degenen die hoog scoorden op het relax/escape-kluster: het zijn geen specifieke pro-

gramma's die bekeken worden om de verveling of eenzaamheid te verdrijven, maar het is het medium televisie in zijn totaliteit dat deze functie vervult. M.u.v. de informatieve programma's lijkt hiermee de konklusie aannemelijk dat TV wel in bepaalde behoeften kan voorzien, zoals aan de hand van de vier clusters werd geconstateerd, maar dat deze functies in hoofdzaak door het medium als zodanig, en niet door bepaalde programmasoorten wordt voorzien.

Tabel 8: Relatief kijkgedrag per programmakategorie, naar score op relax/escape-kluster. (4e kwartaal 1976)

Programma-kategorie	score op relax/escape-kluster	
	hoog	laag
INFORMATIE	0.97	1.05
– godsdienst	0.91	1.05
– zware informatie	1.04	1.20
– aktualiteiten	1.03	1.05
– journaal	1.01	1.05
– natuurfilm	0.86	1.05
– lichte informatie	0.97	1.05
– kleine zendgemachtigden	1.01	0.94
KUNST	0.91	1.05
– kunstinformatie	0.91	1.05
– ernstige muziek/ballet	0.91	1.17
– experimentele programma's	1.28	1.05
DRAMA	0.98	0.94
– buitenlands t.v.-spel/film	0.95	0.91
– binnenlands t.v.-spel/film	0.91	1.05
– binnenlandse t.v.-serie	1.13	1.02
– buitenlandse avont. t.v.-serie	1.01	0.94
– buitenlandse fam. t.v.-serie	1.01	0.94
AMUSEMENT	1.00	1.05
– lichte muziek	1.04	1.05
– amusement	1.00	1.05
– cabaret/satire	0.91	1.10
– buitenlands amusement	1.00	0.95
SPORT	0.98	1.01
– sportrubrieken	0.98	1.05
– voetbalreportages	0.89	0.99
– overige sportprogramma's	0.95	1.00
JEUGD	1.06	0.94
– kinderprogramma's	1.04	0.90
– tiener/twen	1.06	0.92
REKLAME	1.00	0.95
– reklame (STER)	1.00	0.95

Tabel 9: Relatief kijkgedrag per programmakategorie, naar score op verveling/eenzaamheid-kluster. (4e kwartaal 1976)

Programma-kategorie	score op verveling/eenzaamheid-kluster	
	hoog	laag
INFORMATIE	0.99	1.04
– godsdienst	0.88	0.80
– zware informatie	1.00	1.03
– aktualiteiten	0.99	1.04
– journaal	1.01	1.01
– natuurfilm	0.98	0.90
– lichte informatie	0.98	0.98
– kleine zendgemachtigden	0.97	0.88
KUNST	0.88	1.05
– kunstinformatie	1.09	0.90
– ernstige muziek/ballet	0.88	1.07
– experimentele programma's	1.22	0.72
DRAMA	0.97	0.94
– buitenlands t.v.-spel/film	0.95	0.99
– binnenlands t.v.-spel/film	0.92	1.07
– binnenlandse t.v.-serie	0.94	1.08
– buitenlandse avont. t.v.-serie	1.00	0.94
– buitenlandse fam. t.v.-serie	1.00	0.95
AMUSEMENT	0.99	1.04
– lichte muziek	1.06	0.99
– amusement	0.98	1.01
– cabaret/satire	0.83	1.31
– buitenlands amusement	1.05	0.96
SPORT	0.97	1.07
– sportrubrieken	0.97	1.12
– voetbalreportages	0.88	1.14
– overige sportprogramma's	0.99	0.99
JEUGD	1.06	0.88
– kinderprogramma's	1.06	0.86
– tiener/twen	1.02	0.86
REKLAME	1.05	0.84
– reclame (STER)	1.05	0.84

Het beeld van het niet-selektieve TV-gebruik lijkt hiermee vooral versterkt te worden.

IV SAMENVATTING

In dit artikel zijn door ons vier motivatie-klusters onderscheiden, die een basis kunnen vormen bij het TV-gebruik.

In volgorde van belangrijkheid zijn het:

- informatie/educatie-kluster
- outlook/weltanschauung-kluster
- verveling/eenzaamheid-kluster

– relax/escape-kluster

Naast de rol die deze motieven spelen voor de verschillende in de populatie te onderscheiden sub-groepen, zijn wij nagegaan op welke wijze de via TV uitgezonden programma's in de verschillend gekonstateerde behoeftes kunnen voorzien.

Met uitzondering van het informatie/educatie-kluster, bleek niet zozeer het programma-aanbod maar het medium als zodanig in de verschillende behoef-

ten te voorzien. Een uitkomst die nogmaals de aandacht vestigt op het weinig selectieve gebruik van TV.

Dat degenen die het meest frekwent TV kijken ook het hoogst op elk van de onderscheiden klusters skoren was te verwachten. De oorzaak ervan bleek minder duidelijk. Voor toekomstig onderzoek op dit terrein lijkt het van belang om enerzijds de vraagstelling niet te algemeen te houden, maar duidelijk toe te spitsen op de momenten dat van het betreffende medium gebruik wordt gemaakt, anderzijds om tot een uitbreiding van het scala van motieven te komen.

Momenteel wordt door ons nagegaan in welke mate de in dit artikel onderscheiden motieven een rol spelen in het gebruik van dagblad-opinieweekblad-geïllustreerde tijdschriften-radio-TV-gids-radio-TV.

Aldus kan mogelijkwerwijs enig inzicht

ontstaan in de mate waarin media in bepaalde behoeften voorzien en daarmee in de verschillende functies die zij voor hun gebruikers vervullen.

Noten:

1. Vooral gebaseerd op B.S. Greenberg: Gratifications of television viewing and their correlates for British children, in: J. G. Blumler en E. Katz The uses of mass-communication, Beverly Hills 1974.
2. Met tweeslachtigheid is bedoeld: scoren de hoger opgeleiden en de hogere sociale klassen absoluut minder, of denken ze bij invulling dat de motieven niet zozeer op hen van toepassing zijn omdat ze zo weinig kijken in verhouding tot de lager opgeleiden en de lagere sociale klassen?
3. Bij de verwerking van de onderzoekgegevens waren voor de clusteranalyse nog maar zes posities over; juist voldoende om de drie meest differentierende clusters met hun hoog- en laagscorende groepen bij die analyse te betrekken.

BOEKBESPREKINGEN

Elke Hilscher: DIE BILDERBOGEN IM 19. JAHRHUNDERT; Verlag Dokumentation, München 1977, 378 blz. excl. 24 blz. met afbeeldingen, ISBN 3-7940-4522-X (Reeks Studien zur Publizistik, Bremer Reihe-Deutsche Presseforschung, herausgegeben von Elger Blühm, Band 22).

Wie het boek van Elke Hilscher ter hand neemt, ziet op de omslag een plaatje met een baardige, zwaar bewapende figuur. Het blijkt de radicaal-democratische politicus en populaire volksheld van de revolutie van 1848 in Baden, Friedrich Hecker, te zijn. Met een gehandschoende hand en de mond schreeuwend wijd open wijst Hecker op het woord 'Bilderbogen' in de titel. Over het onderwerp van het boek kan daarvoor geen misverstand meer bestaan, maar de inhoud blijft nog in het vage. Met 'volkstümliche Bilderbogen' (Frans: 'imagerie populaire') duidt E. H. de volksen kinderprenten aan waarover de Belg Maurits de Meyer grondige studies liet verschijnen. Zijn boek over volksprenten in de Nederlanden tussen 1400 en 1900, verschenen in 1962 en herdrukt in 1970, heeft als ondertitel: 'Religieuze, allegorische, satirische en verhalende prenten, speelkaarten, ganzen- en uilenborden, drielokingsbriefjes, nieuwjaarsprenten'. Met 'volks- en kinderprenten' heeft De Meyer een bepaald soort 'Bilderbogen' op het oog en wel grafiek met een formaat van ongeveer 30 bij 40 cm., met een of meer afbeeldingen, voorzien van de noodzakelijke onderschriften, die vroeger onder de aanduidingen 'heiligen', 'santjes', 'santjewalen', 'oortjesprenten', 'centsprenten', 'mannekenbladen' e.d. bekend waren. De heiligenprentjes en andere religieuze afbeeldingen moet men zien als de oorsprong van de 'Bilderbogen'. In het Engels was behalve 'scraps' ook 'catchpennyprints' een toepasselijke, niet door E. H. genoemde benaming. Overigens is haar paragraaf met een kritische bespreking van omschrijvingen en definities zeer volledig (blz. 15-19). Treffend is haar be-

toog, dat 'Bilderbogen' in tegenstelling tot andere benamingen een nogal neutrale aanduiding is: hij verwijst naar het formaat van drukken en naar het feit dat de afbeelding het belangrijkste is (dus niet: *Lesebogen*).

De direct-aansprekende, verhalende, verstrooiende, moraliserende, opvoedende, stichtelijke en actuele prenten hebben in de laatste jaren de belangstelling van het grote publiek getrokken, nadat eerder slechts volksdeskundigen en in de geschiedenis van de drukunst geïnteresseerden er naar om gekeken hadden. In de golf van nostalgie pasten tentoonstellingen, radioprogramma's en artikelen in kranten en tijdschriften die gewijd waren aan de volksen kinderprenten. In de literatuurlijst van E. H. vindt men Duitse initiatieven in deze richting nauwkeurig opgesomd, met vermelding van de tentoonstellingscatalogi.

Nog voordat de bijna heilige aandacht voor de zo lang ondergewaardeerde voortbrengselen van de drukpers op gang kwam, begon E. H. zich als eerste vanuit de communicatiewetenschap met de 'Bilderbogen' uit de negentiende eeuw bezig te houden. Of haar boek aan de universiteit van Münster als dissertatie gediend heeft, wordt uit de tekst niet duidelijk, maar waarschijnlijk is het wel. Haar studie daar heeft ook de uitstekende, typisch communicatiewetenschappelijke compositie van het boek bepaald. Achtereenvolgens komen over het voetlicht: de uiterlijke verschijningsvorm, de producenten, de productie, de distributie, de inhoud, het publiek en de vermeende of werkelijke invloed op degenen die hun hart verpand hadden aan dit massamedium voor meer op visuele

communicatie ingestelden. In de hierboven opgesomde benamingen bespeurt men verwijzingen naar de inhoud, functies, toepassingsmogelijkheden, de prijs ('centsprenten' ten onzent) en de ontvangers die in het boek van E. H. veel aandacht krijgen.

Het trof mij bijzonder, dat E. H. behalve het massacommunicatieve element ook de sociale context met veel toewijding en acribie heeft uitgewerkt. Het laatste hoofdstuk, 'Zur juristischen Konditionierung' getiteld (blz. 180-247), geeft naar mijn mening een buitengewoon origineel en evenwichtig verslag van een onderzoek naar de houding van de overheid tegenover de 'Bilderbogen'. Deze prenten werden er niet alleen van verdacht zedenbedervend of aanstootgevend te kunnen zijn, maar ze zouden ook de openbare orde kunnen ondermijnen en het voertuig van gevaarlijke, meestal uit het buitenland geïmporteerde politieke ideeën kunnen zijn.

In de staatsarchieven van Dresden en Potsdam vond E. H. de archivalia die betrekking hadden op de censuur van het Pruisische ministerie van binnenlandse zaken en van het Ober-Zensur-Collegium. Het tegenhouden van de verspreiding van de volks- en kinderprenten bleek steeds weer een onmogelijke opgave. Voor deze prenten bestonden ook nauwelijks staatsgrenzen en bovendien werden de makers ervan veelvuldig beïnvloed door buitenlandse voorbeelden.

E. H. heeft zich dan ook internationaal georiënteerd, niet alleen door middel van literatuurstudie, maar ook door op zoek te gaan naar prenten van haar gading buiten de Bondsrepubliek. In een repertorium (blz. 313-358) geeft ze de titels en uitgevers van 1650 prenten. De mate-

riële waarde van de volks- en kinderprenten, die een typisch gebruikskarakter hadden, was maar gering, zodat er naar verhouding slechts weinig bewaard gebleven zijn. Wat Nederland betreft heeft E. H. het anker uitgegooid bij het Nederlands Openlucht Museum in Arnhem. Ze is kennelijk niet op de hoogte geweest van de veel grotere verzameling van achtduizend prenten in het Rijksprentenkabinet (Rijksmuseum in Amsterdam). Daarom ontbreekt ook een verwijzing naar de in het Nederlands en Engels uitgegeven inleiding en catalogus van de hand van mr. C. F. van Veen die verscheen bij gelegenheid van de in 1976 gehouden tentoonstelling over centsprenten. Hetzelfde geldt voor het in 1971 verschenen boek van dezelfde auteur over drie eeuwen Noord-Nederlandse kinderprenten.

Bij de selectie van vierentwintig illustraties toont E. H. een voorkeur voor de actuele of historische prenten die door de makers zelf bij voorkeur als een soort plaatjeskrant - soms in serie genummerd werden aangeboden. Deze prenten vinden hun oorsprong in de zestiende-eeuwse zogenaamde 'Einblattdrucke' die onder titels als 'Neue Zeitung' nieuws, sensatie en gruwelverhalen brachten. In de negentiende eeuw was de aanslag op Louis-Philippe, koning van Frankrijk, in 1835 of de Frans-Duitse oorlog van 1870/71 een onderwerp voor actuele prenten.

Ook zonder de 2637 doorgenummerde voetnoten te lezen, kan men zich er van vergewissen, dat mevrouw Hilscher een inspirerend boek over een nog niet eerder zo systematisch bewerkt terrein van de communicatiegeschiedenis heeft geschreven.

Joan Hemels

PARTICIPATIE EN POLITIEK.

Verslag van een onderzoek naar effecten van inspraak bij de streekplanontwikkeling voor Midden-Gelderland, Drs. A. F. A. Korsten/Drs. J. A. Kropman Nijmegen, september 1977 Instituut voor Toegepaste Sociologie (ITS) 604 pagina's + Samenvatting van dit onderzoek 99 pagina's.

Een dik boek met een handige samenvatting.

Een diepgaand onderzoek, uitvoerig verslagen door twee ervaren onderzoekers op dit gebied.

In dit geval ging het om de inspraak in de "voorontwerpfase" van de ontwikkeling van het streekplan Midden-Gelderland (Arnhem, Nijmegen e.o.). Deze fase, waarin een keuze wordt gemaakt uit een aantal voorontwerpen, komt na de "programmafase" (formulering van uitgangspunten en eerste vorming van ideeën) en gaat vooraf aan de "vaststellersfase" (uitwerking gekozen ontwerp en vaststelling streekplan).

De gebruikte inspraakprocedure lijkt op die van andere provincies die streekplannen opstellen; de inspraakbegeleiding wordt uit handen gegeven en opgedragen aan streekcommissies, bestaande uit actieve, betrokken burgers, die zowel zelf inspraak leveren als inspraak van anderen stimuleren, verzamelen en bundelen tot een reactie aan het betreffende bestuursorgaan.

Gedeputeerde Staten stellen de commissies in: voor Midden-Gelderland was één commissie ingesteld, waarin ongeveer 20 personen actief bezig waren. Het totaal aantal participanten was groter; ruim 1400 personen gaven zich op voor een gespreksgroep.

Opvallend is dat het aantal deelnemers beduidend hoger was dan bij de eerste inspraakronde in de programmafase.

Een gelijk beeld kunnen we overigens zien bij de inspraak op landelijk niveau (de PKB's):

3e nota ruimtelijke ordening:

- oriënteringsnota - 170 reacties
- verstedelijkingsnota - 400 reacties
- nota landelijke gebieden - 1000 reacties.

Het kan liggen aan het onderwerp van de respectievelijke nota, maar ook aan de stijging van de bekendheid met de procedure. Dat laatste bleek het geval.

Minder opvallend is de weergave van het profiel van de participanten:

- verhoudingsgewijs meer mannen, minder vrouwen;

- meer dertigers, minder jongeren;
- beduidend meer hoger en middelbaar onderwijs en minder lager en voortgezet lager.

Het gebruikelijke patroon, geen representatief beeld. Dat hoeft natuurlijk ook niet; inspraak is geen democratische besluitvorming; het is het beïnvloeden daarvan. Representativiteit is dan nastrevenswaardig, maar geen voorwaarde.

Toch was het onvermijdelijke gebrek aan representativiteit voor de PvdA-fractie van Provinciale Staten reden de inspraakresultaten te relativiseren!

De onderzoekers verzetten zich daar (te recht) heftig tegen (pagina 69). Zij doen dat door te stellen dat disproportionele deelname "niet veel uitmaakt" en dat de mening van de deelnemers gelijk was aan het meerderheidsdenken in de bevolking. Enerzijds lijkt het op een te rechte ontkenning van het belang van representativiteit in inspraak, anderzijds toch een poging de resultaten hoger te laten waarden door een verwijzing naar een (niet onderzochte) publieke opinie. Waarna in hoofdstuk 10 de inspraakresultaten, althans de invloed van inspraak, weer op andere gronden wordt gerelativeerd.

Inspraak en participatie worden door elkaar gebruikt. Dat is jammer, omdat juist in een zaak die zo in ontwikkeling is als inspraak een eenduidig gebruik van termen aan te bevelen is. En er zijn toch meer participatie-mogelijkheden dan inspraak.

Inspraak noch participatie worden duidelijk gedefinieerd.

Als de doelstellingen van inspraak zijn door G.S. van Gelderland aangegeven: de verbetering van de werking van de democratie en van de kwaliteit van het overheidsbeleid. Dat deze doelstellingen voorlopig nog niet haalbaar zijn tonen de onderzoekers aan waar zij stellen dat de invloed van het rijk voorsnog belangrijker is dan die van de inspraak. De betrokken insprekers hebben daarbij ook niet allemaal de beïnvloeding als doel voorop staan.

In het kader van deze doelstellingen wordt inspraak ook gezien als middel voor burgerschapsvorming. Dit is, volgens de Gelderse provinciale overheid, een vraagstuk voor de lange termijn. Een goed en waardevol streven, zij het dat de beperkingen die in de procedure zijn ingebracht (relatief beperkte tijd voor ontwikkeling streekplannen, daarom kunnen de (sub)doelstellingen slechts "zo goed als mogelijk worden gerealiseerd" (pagina 26)), het werken aan deze vorming sterk hebben bemoeilijkt.

Afgezien van het feit dat vorming eigenlijk aan inspraak vooraf dient te gaan. Zoals al gesteld: een diepgaande studie, leesbaar gebracht. Ieder hoofdstuk is voorzien van een samenvatting met conclusies en een aantal suggesties voor verbetering van de procedure. Als speciale - door mij geapprecieerde -

attractie is het boek voorzien van een richtlijn voor de lezer, die in korte tijd iets wil opsteken. Deze richtlijn verwijst naar de samenvattingen bij enkele cruciale hoofdstukken en de daarbij behorende suggesties.

Peter Hoogendoorn

Noot:

Tijdens de algemene ledenvergadering van de vereniging voor Bestuurskunde op donderdag 20 april werd voor de eerste maal de prijs voor de beste bestuurswetenschappelijke publicatie van het jaar 1977 - de 'G.A. van Poelje-Jaarprijs' - toegekend. Deze prijs, groot duitzend gulden, werd toegekend aan de studie Participatie en Politiek van drs. A. F. A. Korsten en drs. J. A. Kropman.

GEGEVENS OMTRENT DE AUTEURS:

Dr. Karl-Erik Rosengren is associate professor en senior lecturer van het Department of Sociology, Universiteit van Lund-Zweden.

Drs. J. Greven is directeur algemene zaken van de Interkerkelijke Omroep Nederland (IKON). Hij schreef zijn artikel à titre personnel.

Drs. Andries M. Overste was van 1972 tot 1978 verbonden aan de afdeling Kijken en Luisteronderzoek van de NOS.

Hij is momenteel werkzaam bij de Stichting voor Onderzoek van het Onderwijs (S.V.O.) als secretaris/onderzoekscoördinator van de Programma Advies Commissie Open School (P.A.C.O.S.).

Dr. J. M. H. J. Hemels is wetenschappelijk hoofdmedewerker voor massacommunicatie aan het Psychologisch Laboratorium van de Katholieke Universiteit te Nijmegen.

Drs. P. Hoogendoorn is werkzaam op de afdeling voorlichting van de gemeente Den Haag.

COMMUNICATIE

TIJDSCHRIFT VOOR MASSAMEDIA EN CULTUUR

is een driemaandelijks tijdschrift, uitgegeven door het Centrum voor Communicatiewetenschappen van de Katholieke Universiteit te Leuven (België), met volgende rubrieken:

- Wetenschappelijke en/of artikels van blijvend belang
- Licentiaatsthesisen
- Feiten uit de mediawereld
- Literatuur
- Overzicht van boeken en tijdschriften

De abonnementsprijs bedraagt 200 Fr. (studenten 100 Fr.), over te schrijven op postrekening 890 van de Kredietbank te Leuven, voor rekening nr. 431-0370171-86 van de K.U. Leuven, Centrum voor Communicatiewetenschappen, Leuven.

Voor Nederland kan men ook per giro overschrijven op deze postrekening 890 (vermelden: abonnement Communicatie 1978).